

ESKİ ESERLER HUKUKU ve TÜRKİYE

Türkiye'de Eski Eserler Sevgisinin
Ender ve Büyük Temsilcilerinden
Sayın Hüseyin Kocabaş'a

Doç. Dr. Ahmet MUMCU

I. GİRİŞ

1. Konunun Önemi :

Makalemizin başlığını teşkil eden «Eski Eserler Hukuku» Türkler için alışılmamış bir kavram belirtmektedir. Halbuki özellikle batı hukuklarında bu kavram yerleşmiş ve oldukça incelenmiştir. Yurdumuzda da böyle bir hukuk disiplininin kurulmasına temel olabilecek mevzuat vardır. Bu mevzuatın sistemli bir şekilde incelenmesi ve aksaklıklarının belirtilmesi gereği açıktır. Zira Yurdumuz arkeoloji ve sanat tarihi bakımından pek değerli hazinelere sahiptir. Türkiye topraklarında birbiri ardınca kurulan uygarlıklar ve bunların eseri olan devletler, hem nitelik hem de nicelik bakımından başka hiçbir ülke ile karşılaştırılmıyacak derecede zengindir. O yüzden bir ilim olarak Arkeolojinin doğuşunu bile Anadolu'nun bu zenginliği çabuklaştırmıştır.¹ Yurdumuzun bu özelliği onu bir eski eser deposu haline getirmiş bulunmaktadır. Öyle bir depo ki, ilkönce Osmanlı Devrinde halkın ve Devletin pek çok derin sebeplere dayanan büyük ilgisizliği² yüzünden yabancılar tarafından tam

¹ Msl. Bk. : CERAM, C. W. : *Götter, Gräber und Gelehrte*. Hamburg 1958, s. 42 vd.

² Eski eserlere duyulan kayıtsızlık için şu iki olay örnektir : 1313/1895 - 1896 yılında Ergani'de, 1315'te Bağdat'ta Dicle Nehrinde bulunan pek değerli Osmanlı ve Abbasi altın sikkeleri Maliye Nezaretince «müzayaka-i hazine» gerekçesi ile eritilmek istenmiş, ancak Osman Hamdi Bey'in, Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya (1244/1827 - 1319/1901) ricaları üzerine baha biçilmez tarihî değeri olan bu define kurtarılabilmiştir. (Bk. : HALİL EDHEM : *Meskûkât-ı Osmaniye*, Cild I, Kostantaniye 1334, Mukaddime S. : A) .. 1850 - 1859 yıllarında Anadolu'yu boydan boya dolaşan meşhur Orientalist D. A.

anlamı ile yağmalanmış ya da bizzat halk tarafından bilinçsizce tahrip edilmiş, sonra aynı ilgisizliğin kısmen günümüzde de sürmesi yüzünden artık yavaş yavaş tükenmeğe başlamıştır. Osmanlı devrinde hükümdar iradeleri ile yabancılara hediye edilen³ veya kayıtsızlık yüzünden kaçırılan⁴ eserler bugün batı müzelerinin belli başlı kıvanç kaynaklarıdır. Bugünkü Devletimiz gerçi artık hiçkimseye eski eser hediye etmemektedir. Fakat bu Devlet sözünü ettiğimiz zengin depodan büyük bir hırsla kaçırılan baha biçilmez malların eskiden olduğu gibi yabancı müzeleri veya özel koleksiyonları süslemesine de kayıtsız kalmaktadır.⁵ Eski eserlerin bir

---

Mortmann, köylülerin pek değerli ve çeşitli antik eserleri türlü önemsiz amaçlarla kıldığını görür. Engel olmak istedikte hep aynı cevapla karşılaşır: «Bu taşlar işe yaramaz» (Bk.: MORDTMANN, D. A.: *Anatolien - Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien. 1850 - 1859 -Hannover 1925. Eingeleitet ... von Fr. BABINGER.. s. 241, 265, 378 vs.) ... Günümüzde de antik eserlerden çıkartılan sütun vs. gibi değerli parçaların adı yapılar da kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda ciddiliği ile tanınmış «DAS SCHÖNSTE» Dergisinde (Y. 1 IX, Ocak 1963, s. 26 - 33) Ege köylerimizde bu antik malzemenin nasıl kullanıldığı hakkında ilginç resimlerle süslü bir yazı yayınlanmıştır. Ayrıca bk.: «Tarihî Eserler Yapılarda Taş Yerine Kullanılıyor» DÜNYA Gazetesi, 25.2.1969, N. 4259 (Bu yazıda yapı malzemesi olarak kullanılan önemli değer ve güzellikte bir antik eserin resmi de vardır).*

³ Msl.: II. ci Abdülhamid tarafından Bergama sunağının II. ci Wilhem'e hediyesi (bk.: ARSEVEN, Celâl Esad: *Sanat Ansiklopedisi I*, 1943, s. 209).

⁴ Msl.: Bugün Louvre Müzesini süsleyen Milo Venüs'ü.

⁵ Eski eserler konusunda çok yetkili bir kalem, merhum *Halûk Y. Şehsuvaroğlu* eski bir yazısında, «kimsenin meçhulu olmyan acı hakikatten» bahsederek Çanakkalenin Dalyan köyünden aldığı bir mektubu zikreder: «Burada Truva ile muasır bir şehir, sarayları, surları ... vesaire ile ... alâka bekliyor. Fakat ne devlet baba, ne de şahıslar oralı değil... Burada çobanlar hergün kâh ... bir mozayik, bir göz yaşı taşı, bir heykelcik ... gibi tarihimize hazine olacak cisimler bulurlar. Burada kazı yapmak da serbesttir. Herkesin evinde topraktan çıkmış lâhitler, köşe taşları mevcuttur. Arasıra ... bir antikacı uğrar, köylünün elinde ne varsa ucuz fiyatla alır gider ama bunları toplar da nereye götürür, bu meçhuldür.» CUMHURİYET 28.XII.1962, No: 13765, s. 2.. Yağmanın bugünkü şumülü akıl ve insaf ölçüleri dışındadır. Msl.: Burdur'un Hacılar Köyünde bulunan ve varlığı M.Ö. 6000 yıllarına kadar çıkan pek önemli bir yerleşme merkezinden çıkarılan eserlerle pek çok kişi zengin olmuş, eserlerin hemen hepsi yurt dışına çıkarılmış ve bunlardan yalnız bir kaç önemsiz parça müzelerimize konulabilmiştir. Bk.: DALLI, Erol: CUMHURİYET Gazetesi 31.III - 3.IV.1963 (No: 13886 - 13888), 15. IV.1963 (No: 13901) -Gayet ciddi bir reportaj.. AYTUL, Turhan (Frankfurtan bildiren)- MİLLİYET Gazetesi 20.VII.1967 No: 7059) ... Basın gayet yerinde olarak bu yağmayı «soygun» olarak niteliyor. Msl. bk.: ALPDAĞ, Özden: *Büyük Soygun*: AKŞAM Gazetesi. 21 - 24 Ağustos 1967 .. son yıllarda Türk Basını bu gerçeği halk oyunun önüne sermekle büyük bir hizmette bulunmuştur.

ulus için ne değerli kültür hazineleri olduğunu açıklamak gereksizdir. O yüzden «Eski Eserler Hukuku» dediğimiz disiplinin genel ilkelerini, sonra da Türkiyedeki durumunu tespit etmek ve hukuk politikası bakımından Türk sistemindeki sakatlıkları belirtmek kaçınılmaz bir ödev olmaktadır.

2. Genel Esaslar :

A — Konunun Kapsamı :

Eski Eserler Hukuku (EEH) deyimi ile, eski eser niteliğini haiz bazı eşyaları kapsayan, diğer eşya ve malların uyruk oldukları düzenden ayrı bir normlar sistemini kastediyoruz. Türkçede bu bakımdan kullandığımız deyim yerindedir. Bazı ülkelerde EEH, daha geniş bir disiplinin bir parçası olarak gözümüze çarpar. Msl. İsviçre'de EEH, daha geniş bir kavram olan «ülkenin tarihi, tabii ve estetik yönden korunması» şeklinde dilimize çevirebileceğimiz «*Heimatschutz*» kavramının içinde mütalâa edilir. İsviçre ve Alman hukuklarında bu kavram içinde EEH, «anıtların korunması» şeklinde anlaşılabilir «*Denkmalschutz*» kelimesi ile ifade edilir ki, bu adın yeterli olmadığı açıktır ve gerçekte kullanılan anlamı tüm olarak EEH'nu ifade eder⁶. Fransızca ve İngilizcede de kullanılan kelimeler (Monuments et antiquities-ing. aynı), genellikle dar bir anlam çizerler. O yüzden Türkçedeki «Eski Eser» deyimi hem konunun mahiyetine hem de aşağıda etraflıca inceleyeceğimiz Türk Sisteminin ruhuna daha uygun düşmektedir.

Makalemizde meşgul olacağımız konu yalnız eski eserlerdir. Eski eser deyiminin anlam ve kapsamına biraz aşağıda değineceğiz. İsviçre veya Almanya'da olduğu gibi güzel sanatlarla, tarihle ya da tabiatla ilgili malların ve tabiat güzelliklerinin tümüyle değil, bunların bir parçasını teşkil eden eski eserlerle meşgul olacağız.

B — Eski Eserin Tanımı :

EEH'un konusunu teşkil eden eski eserin tanımını yapmak, oldukça çetin bir iştir. Hernekadar «eski eser» deyimi açık bir anlam taşıyorsa da, bu anlamı hukukî sınırlar içine sığdırabilmek oldukça zor gözükmektedir. Zorluk doğuran problemler şunlardır : «*Eskilik*» vasfını taşıyan her mal EEH'un konusunu teşkil eder

⁶ Bk. GIESKE - ZELLER, Heinrich : *Der rechtliche Heimatschutz in der Schweiz*, Aarau 1910, s. 20.

mi? Bu mesele çözümlense bile, bu defa «eskilik» vasfının tayini orçılmaktadır. Her iki problem üzerinde kısaca durmak gerekecektir.

Eski olan her eşyayı, EEH'un kapsamı içine sokarsak, sonuçta, bu hukuk disiplinin pek genişleyeceği açıktır. O kadar ki, medeni hukukça düzenlenen eşya hukukunun sınırları bir hayli daralacaktır. EEH, özel bir hukuk koludur. Biraz aşağıda değineceğimiz gibi, bu hukuk kolunun amacı, konusunu teşkil eden malların, özel bir himaye altına konulması ve eşya hukukunun genel ilkelerinin bir ölçüde, bu mallardan istisna edilmesidir. Eskilik vasfını taşıyan her eşya bu himaye altına konulursa, pek çok mal üzerindeki tasarruf hakları sınırlanacaktır. Bu da hem iktisadi hayatta bazı sakıncalar ortaya çıkaracak, hem de EEH'un amacının tam anlamı ile gerçekleşmemesine yol açacaktır. O yüzden hangi eski malların EEH kapsamına gireceğini tayin edecek bir ölçüye ihtiyaç vardır. Bu ölçünün esasını hangi eski malların korunması gerektiği noktasından hareketle bulabiliriz. Korunacak eski eserler, şüphesiz maddî ya da manevî bir değer ifade etmelidir. Bu da tarih, arkeoloji ve sanat tarihi bilimlerinin koyduğu ölçülerle ortaya çıkarılabilir. Kısa bir fikir vermek için şu ölçüleri tesbit edebiliriz :

a) Eski eser, tarihi bir olayı ya da devreyi açıklayan, belgeleyen, veya, olayı yahut devreyi bize kuvvetle hatırlatan özelliklere sahip olmalıdır. Her eski eserde böyle özellikle rastlandığı ileri sürülemez. Meselâ, Osmanlı devrine ait herhangi bir ferman, bir veya birden çok tarihî olayları açıklayabilen belge niteliğindedir. Buna karşılık önemsiz bir ailenin çok eski ailevi bir olayını tasvir eden ve tarihî bakımdan kesin olarak değeri bulunmayan bir mektup eski eser kavramına sokulamaz. Gene eski bir kervansarayın kitabesi, bu kervansarayın yapımı olayını belgelediği için, eski eser niteliğini haizdir. Aynı şekilde yeni bulunmuş bir para, hiç bilinmeyen bir hükümdarı ya da devleti ortaya koyuyor, veya bilinen bir devletin belirli bir devresinin iktisadi hayatını (msl. içindeki değerli madenlerin oranı bakımından) kestirmeye yardımcı oluyorsa, şüphesiz eski eser sayılabilir.

b) Bir mal yukarıda belirttiğimiz özelliklere sahip olmamakla beraber, arkeolojik bakımdan bir değer ifade ediyorsa gene eski eserdir. Meselâ, bir kazı yerinde bulunan ve ne bir tarihi olayı belgeleyen, ne de ait olduğu tarihî devreyi yansıtacak olağanüstü bir özelliği bulunmayan bir toprak kap, eğer arkeolojik bakımdan orijinal bir yapıtısa, eşine pek ender rastlanıyorsa gene eski eser sayılabilir.

c) Her iki özelliğe sahip olmayan eski bir mal, nihayet sanat tarihi yönünden eski eser olarak nitelendirilebilir. Yukarıda verdiğimiz örnekteki toprak kap, arkeolojik bakımdan da bir değer ifade etmeyebilir. Ancak, onun meselâ pek üstün bir estetik görünüme sahip olması sanat tarihi yönünden korunmasını zorunlu kılabilir. Ancak, bu son ölçüde yalnız estetik bir değer aramak gereği de yoktur. Sanat tarihi bakımından pek orijinal, fakat estetik bakımdan değeri olmayan bir mal da eski eser olarak nitelenebilir.

Bir eşyada bu saydığımız özelliklerin biri veya birkaçı bulunabilir. Sözü geçen özelliklerin hepsine birden sahip bir eski eser, şüphesiz, nitelene işinde her türlü duraklamayı ortadan kaldıracak derecede EEH'un konusuna girer.

Bu niteliklere göre bir malın eski eser sayılıp sayılmayacağı tartışması yapılırken, genel bir ölçüye daha ihtiyaç vardır. Bu da, «mikdarca azlık» ölçüsüdür. Tarihi bir olayı belgeleyen eski eserler, genellikle tektirler. Pek ender hallerde birden fazla olabilirler. Fakat tarihi bir devreyi bize hatırlatan, veya arkeoloji ya da sanat tarihi yönünden bir değer ifade eden eski malların, aynı niteliği haiz olup, sayıca pek fazla bulunması mümkündür. Meselâ, bir kazı esnasında aynı sanatçının elinden çıkmış, şekil ve diğer özellikleri bakımından birbirinin tamamen aynı onlarca yağ kandili bulunabilir. Bu kandiller tek tek, arkeoloji ve sanat tarihi yönünden yukarıda belirttiğimiz ölçülere uygun olabilir. Fakat birbirinin aynı olduğu için, sayıca olan fazlalıkları bu değerlerini yokedebilir. İşte bu hallerde, bulunan eserlerin yalnız birkaç tanesini eski eser olarak nitelenecek, diğerlerini EEH'un konusundan çıkarmak pratik bir yoldur. Bu husus özellikle Türk EEH'unu açıklarken önem kazanacak, üzerinde o zaman tekrar durulacaktır.

Bu saydığımız ölçüler, bir eşyanın EEH'na girip girmeyeceğini tesbitte bir hayli faydalıdır. Fakat, ikinci problem çözümlenmeden konumuzu tam anlamı ile aydınlığa kavuşturmak mümkün değildir. İkinci problem «eskilik» vasfının tespitidir. Gerçekten, yukarıdaki ölçülerin hepsine sahip bir eşya, yaşı itibarıyla da nitelenebilir. Zira EEH'un asıl konusu «eski» eşyalardır. O yüzden, yukarıdaki ölçülere uyan eserlerin «eski» olup olmadıklarının tespiti pek önemlidir.

Şüphesiz, pek eski devirlere ait eşyalar için böyle bir problem bahis konusu olamaz. Bir Hitit ya da Roma eserinin, yukarıdaki ölçülere uyması halinde tam anlamı ile eski eserle karşılaşırız. Problem, eskilik niteliğinin tartışma konusu olabileceği zaman parçala-

rı için ortaya çıkmaktadır. Meselâ, XIX. cu Yüzyılın son zamanlarında yapılmış, sedef işlemeli, değerli bir Osmanlı masası, «eski»lik niteliğini taşımakta mıdır? Atatürk'ün kişisel bir eşyası, eski eser sayılıp korunacak mıdır? Görülüyor ki bu problemin çözümü de oldukça zordur. Herşeyden önce «eskilik» niteliğini zamanla sınırlamak ve meselâ yüz yaşından eski eşyaları EEH konusu içine sokmak⁷ son derece hatalı bir yol olur. Zira bu takdirde, EEH yolu ile korunması gerekli pek önemli malları, feda etmek gerecektir. Özellikle, ileride tarihi bir değer kazanacağı pek belli bulunan bazı mallar, msl, eski bir başbakanın mektupları, ya da ileride sanat tarihi bakımından büyük bir değer kazanacağı belli olan bir yeni tablo, EEH'un konusuna girmelidir. O yüzden eskilik kavramını mutlak olarak almamak ve yeni malların da ileride eskidiği zaman, yukarıda saydığımız ölçülere göre eski eser niteliğini kazanıp kazanmayacağını düşünerek davranmak gerekir. Şüphesiz, zamanımızda bu çeşit malların sayılamıyacak derece fazla olduğu ileri sürülebilir. Ancak, mevzuata konulacak ölçülerle, şimdiden EEH'nun kapsamına alınması gerekli yeni malların pek önemli nesnelere sınırlandırılması, bu sakıncayı gidermeye yeter. O halde, zaman bakımından eskiliği tartışma götürmeyen eserler dışında kalan mallar için bu şekilde davranmak amaca uygun düşecektir.

Bütün bu açıklamalarımızın ışığı altında eski eseri şöylece tanımlamak mümkündür: Tarihi, arkeolojik veya sanat değeri olup eski devirlerden bize intikal eden, ya da ileride böyle değerleri taşıyacağı kesin ve mutlak olan ve sayıca sınırlı mallar, eski eser sayılırlar.

C — Eski Eserlerin Korunmasının Sebebi :

Yukarıda, tanımını ve mahiyetini kısaca belirtmeye çalıştığımız eski eserlerin, diğer eşyalardan ayrı bir statüye alınmalarının ve bu şekilde korunmalarının sebebi nedir? Her eski eser tarihin bir parçasının kalıntısıdır. Bunlar, geçmiş ile aramızdaki bağı sürdüren ve böylece bir topluluğun, tarihini canlandırıp araştırmasına büyük ölçüde yardımcı olanlardır. Ayrıca, eski eserler toplumların estetik değerlerinin gelişmesinde de büyük önemi olan mallardır. Eski eserlerin korunması, bir toplumun tarih ve estetik ölçülerinin korunması demektir. Aynı zamanda, tarih ve estetik, toplumlararası

⁷ Msl. : İsviçre Gümrük mevzuatına, eski eser olarak gümrük himayesinden yararlanacak malların tesbiti için 100 yıllık ölçü konulmuştur. (1959 tarihli İsviçre Gümrük Tarifesine göre bk. : *Neue Zürcher Zeitung*. N. 275, 7 Ekim 1967 'Antiquitäten und Antiquare' Blatt 9).

değerlerdir de. O yüzden, bir toplumun eski eserleri koruması, insanlık kültürü için de büyük bir hizmettir. Bütün bu özellikleri Yargıtayımız da bir kararında dile getirmektedir: «...yalnız Türk Ulusunun değil, bütün uygar ulusların ortaklaşa manevi mameleklerinden bir bölüm olan eski eserlerin korunup değerlendirilmesi ve gerek Türk ve gerekse Dünya biliminin buyruğunda tutulması maksadı ile konulmuş eski eserler tüzüğüdür...».⁸ Böylece, Yüksek Mahkememiz, yukarıdaki açıklamamızı en mükemmel bir şekilde doğrulamış oluyor. Şu halde, eski eserlerin korunmasında önemli bir kamu yararı vardır. Bu kamu yararının gerçekleştirilebilmesi amaçladır ki EEH, doğmuştur.

D — EEH'nda Sistemler :

EEH'nda en önemli temel problem, yukarıdaki ölçülerimize uygun düşen eski eserlerin mülkiyetinin durumunu tespit etmektir. Eski Eserlerin korunmasında kamu yararı olduğu için bu mesele bir hayli önemlidir. Kişisel mülkiyetin hiç bulunmadığı, ya da pek sınırlı durumlarda tanıdığı hukuk sistemlerinde bu bakımdan bir problem yoktur. Ancak kişisel mülkiyetin tanınıp korunduğu hukuk sistemlerinde mesele ağırlık ve önem kazanmaktadır. Bu bakımdan üç ayrı prensip Dünyadaki EEH'larına egemen olmuş gözükmektedir :

a) Eski eserlerin mülkiyetini prensip olarak kişilere bırakan sistem.

Bu sistemde en önemli nokta, eski eserlerin korunmasıyla elde edilecek kamu yararının doğrudan doğruya kişilerin hür tasarruflarına gerçekleşmesine çalışmak, aynı zamanda kişileri bazı teşviklerle bu mallarını kamuya maletmelerine yöneltmektir. A.B.D.'lerinde bu usul bir dereceye kadar uygulanmakta ve müzeler kuran, ya da müzelere bağışta bulunanları vergi muafiyetleri veya benzeri mali yollarla eski eserleri korumaya ve toplamaya yöneltmek amacı güdülmektedir. Şüphesiz kamu yararının çok ağır bastığı eski eserler kamulaştırılabilir. Ancak bu, pek önemli bir istisnadır.⁹

b) Eski eserlerin mülkiyetini kişilere bırakmakla beraber, mülkiyet hakkının kullanılmasına sınırlar koyan sistem, başka bir deyimle, sınırlı mülkiyet sistemi.

⁸ Yargıtay Hukuk Genel Kurulu. 20.II.1963 T. 7/3 E. 6/K. (OLGAÇ, Senai *Türk Medeni Kanunu Şerhi*, İstanbul 1967, s. 700).

⁹ GIESKE - ZELLER, 182.

Hemen hemen bütün Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde ve bunlar dışında kalan pek çok başka ülkelerde uygulanan bu sistemin esası şudur: Taşınır (menkul) eski malların kontrol ve tespiti çok zor olduğu için, bunlar üzerinde ayrı bir mülkiyet rejimi çoğu zaman uygulanmaz. Ancak müzeler, normal satım bağtaları ile bu malları alabilirler ya da pek tabii, bağışlar kabul edebilirler. Sistem daha çok taşınmaz (gayri menkul) mallar için bahis konusudur. Yetkili mkamlar, korunması gerekli taşınmaz eski eserleri tespit ederler. Bu, bütün ülkeyi tam bir şekilde tarayan sıkı çalışma sonunda elde edilebilecek bir sonuçtur. Tespit edilen eski eserler bir listeye kayıtlanırlar (*Denkmallisten, Classement*). Bu kayıtlı eserler üzerinde, maliklerinin büyük ölçüde tasarruf hakları sınırlanır.¹⁰ Ayrıntıları her kanuna göre değişmekle beraber, genellikle şu kayıtlamalar bahis konusudur: Malik eski eser üzerinde değişiklikler yapamaz; tamirler, yapının eskilik ve estetik karakterini bozmamak şartı ile mümkündür. Malik, yapının kullanılma şeklini (msl, bir komuttan otel yapmak) izinsiz değiştiremez; Malik, eski eseri ayakta ve ayrıca iyi bir durumda tutmakla da yükümlüdür. Yapının gelecekteki bütün malikleri bu kayıtlara uymak zorundadırlar. Görülüyor ki medeni kanunlardaki tasarruf hakları bir hayli kısıtlanmıştır. Fakat maliklerin malları üzerindeki bu tasarruf kısıtlamalarına gönül rahatlığı ile razı olabilmeleri için, bu sistemde, onlara bazı kolaylıklar da tanınır. Msl. yapının bina vergisi affedilir. Eseri ayakta tutmak için gerekli masraflara devlet katılır. Yapının turistik amaçlarla kullanılıp malikine rant sağlaması için devlet yardım eder. Bütün bu kolaylıklara karşılık, malik eski eseri iyi korumadığı halde bazı ağır cezalara katlanmak zorundadır. İşte, hem maliklerin anlayışları, hem de ölçülü bir devlet yardımı, bugün msl, Almanya'da Rothenburg ob. Tauber, Nürnberg, Lübeck gibi şehirlerin tarihi çekirdeklerinin hemen aynen eskisi gibi ayakta kalmasını sağlamıştır. Avrupada bu yolla yüzbinlerce taşınmaz eski mal birer mücevher gibi ülkeleri süslemektedir.

Taşınmaz malın listeye kayıtlanması bir idari tasarruftur. Bu tasarruf gerçekleşir gerçekleşmez, o mal üzerindeki mülkiyet hakkı sınırlanmaktadır. Gene, artık korunması gereği kalmıyan eserler, listeden çıkartılabilirler. Yeni bulunan eserlerin listeye her zaman kaydedilmesi mümkündür. Böylece bu sistem hukuk politikası bakımından başarılı, esnek bir uygulama yaratma imkânını yöneticilere vermektedir.

¹⁰ Ay. Esr. 30 vd.

c) Üçüncü ve son sistem, eski eser olma niteliğini kazanan, taşınır ya da taşınmaz bütün malların mülkiyetinin devlete geçmesidir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, mülkiyet hakkının tanınmadığı hukuklarda bu sistem zaten normal ve tabiidir. Ancak msl, Türkiye gibi, özel mülkiyetin tanındığı ve ihtimamla korunduğu ülkelerde, bu sistem önemli ve çetin hukuki zorluklar ve problemler çıkarmaktadır. Bu son sistem, Türkiyede de uygulandığından tartışmasını geniş bir şekilde, Türk hukukundan bahsederken yapacağız. Ancak daha önce Dünyada ve Türkiye'de EEH'un geçirdiği tarihi gelişimi görmek gerekecektir.

3. EEH'nun Tarihi Gelişimi :

Burada kuru bir tarihçe yapılmıyarak, konumuzun gelişimine kısaca göz atacak ve yukarıda saydığımız sistemlerin nasıl doğduğunu daha iyi bir şekilde anlamak imkânını bulacağız. Konumuz bakımından Türkiyenin tarihçesini yapmak daha da önemlidir. Zira EEH'ndaki mevzuatımızın temel taşı olan «Âsar-ı Atika Nizamnamesi» XIX. cu Yüzyılın sonlarından katmış, gerçekten tarihî, ancak hâlâ uygulanan bir normlar topluluğudur. Böylece Türkiyemizde tarih ve bugünkü uygulama da içiçe geçmiş durumdadır.

A — Türkiye dışı ülkelerde EEH'un gelişimi¹¹.

Roma Hukuku : EEH, Batıda doğmuştur. Bu hukukun, Roma'ya kadar uzanan kökleri vardır. Ancak Romadan itibaren, yeni çağın başlarına kadar, tam anlamı ile sistemli bir EEH'dan bahsedilemez. Meselâ, zengin ve mükemmel bir hukuk yaratan Roma'da, EEH ile ilgili hükümler dağınık ve çelişmeli bir şekildedir. Bunun da sebebi şudur: Romadan itibaren yeni çağların başlangıcına kadar, insanlar, konumuz olan malları ya estetik ya da dinî yönleriyle tanımışlar ve korumuşlardır. Tarih bilincinin tam anlamı ile doğmadığı zamanlarda, özellikle arkeoloji'nin henüz bir ilim haline gelmemesi, eski eser ile tarih arasındaki bağın esaslî bir şekilde gerçekleşmesine engel olmuştur. Bununla beraber estetik ölçüleri çok yüksek bir topluma sahip Roma Devletinde ve giderek, dinî ölçüleri yükselen ortaçağ devletlerinde, estetik ve dinî amaçlarla konulan kurallar, pek çok eski eserin bugüne kadar korunmasını sağlamıştır.

¹¹ İyi bir tarihçe GIESKE - ZELLER, 99 - 183 arasında bulunmaktadır. Ayrıca bk. : RITZ, Joseph Maria, *Staatslexion II*, (1958), s. 602 vd., *Österreichische Kulturdenkmäler* (Veröffentlichung d. öst. Kulturministeriums 1961).

Roma'dan daha Oniki Levha Kanunundan önce malların yalnız maddi özellikleri dolayısı ile korunmayacağı prensibi yerleşmişti ve özel kişilere ait estetik değerleri korumak için çeşitli davalar açılabilirdi. Kamuya ait estetik değerler ise daha geniş bir şekilde korunmuşlardır. Özellikle M. Ö. 300 yılından itibaren Roma'ya eski Yunan sanat eserlerinin akması, toplumun estetik değerlerini çok yükseltmiş ve böylece bu değerlerin doğurduğu eserler de korunmuşlardır. Romaya bu şekilde yayılan eserlerin korunması için ilk önemli hizmeti konsül Publius Servilius Isauricus yapmış ve kamuya ait sanat eserlerinin bir envanterini düzenlemiştir. Milâttan önceki son yüzyılın ortalarına doğru bu tür eserleri koruyan hukuki kuralları da görmeğe başlıyoruz. M. Ö. 44 yılında çıkartılan Lex Julia municipalis belirli memurlara şehrin «güzelliğini» korumak ödevini vermektedir. Lex municipalis Malacitana, bunu izleyen diğer kanunlar, özel binaların güzelliğinin de korunması hakkında hükümler getirmektedirler. Spekülatif sebeplerle eski evleri yıkıp, bunların malzemeleri ile binalar yapmak gibi sanat eserlerini tahrip edici gelenekler ortaya çıkınca, bu kötü yollarla MS 44 ve 46 ile MS. 56 yıllarında sert bir şekilde mücadele edildi. İmparatorluk devrinde de estetik değer taşıyan eserlerin korunduğunu biliyoruz: Bir Edictum Vespiani, evlerin mermer cephelerinin tahribini yasaklamıştır. 222 yılında bu hüküm daha da ciddi bir şekilde tekrar edilmiştir. 320 yılında Konstantin Roma'dan başka yerlere değer taşıyan resimlerin kaçırılmasını yasakladı. 362 ve 363 yılında mermer sütun ve heykellerin Roma'dan ihracı yasak edildi. 398'de buna benzer yeni yasaklar konuldu. 440 yılında altınla bezenmiş resmî binaların, güzelliklerinin korunması hakkında hükümler konulduğunu görüyoruz. 458 yılında güzellikleri ile ün yapan eski binaların yıkımı ya da üzerlerinde değişiklik yapılması yasaklandı. Bu yasağa aykırı hareket edenler 50 altın para cezasına çarptırılıyor ve bu işde onlara yardımcı olan resmi sıfatlı kişiler ise dövülmek veya elleri kesilmek yoluyla cezalandırılıyordu.

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılması, Avrupadaki büyük siyasi ve ekonomik değişiklikler XIV. ci yüzyıl kadar, Romadaki gibi esash bir hukukî düzenlemeyi imkânsız kıldı. Kilisenin malı olan dini estetik eserler, tabii, korunuyordu. Ancak genel bir koruma, Rönesans hareketinin başlaması ile görülmeye başladı. Klâsik kültürün yeniden doğması bu kültürün orijinal eserlerine duyulan hayranlığı arttırdı. Roma Hukukunun, koruyucu hükümleri, ilkönce tekrar İtalya'da canlanmaya başladı. Parma, Modena, Piacenza başta olmak üzere pek çok şehirler, estetik değeri olan eserleri koruyucu hükümler koymaya başladılar. Hele Roma'daki «Rönesans

devri» papaları bu konuda pek önemli tedbirler aldılar. II. ci Pius (1458-1464), 1462 yılında her türlü sanat eserinin Papa'nın izni olmadan tahribini sert bir şekilde yasakladı. IV. cü Sixtus (1471-1484), II. ci Julius (1503-1513) aynı şekilde davrandılar. Ancak X. cu Leo (1513-1513) ilk defa, sanat eserlerinin Roma şehri için yalnız estetik değil, tarihi yönden de büyük değer taşıdığını bu yüzden ne bahasına olursa olsun korunmaları gerektiğini ilân etti ve ünlü Sanatçı Raffael'i «ispettore generale delle belle arti» atadı. Bir kilisenin yapımı için sökülmesine izin verilen eski mermer parçalarının artık yalnız, üzerlerinde «kitabe» taşımayanları bu amaçla kullanılabilirlerdir. Diğer papalar da bu konudaki çalışmalarına hız verdiler. Artık, eski eserlerin sistemli bir şekilde araştırılması da başlıyor ve meselâ XVI. cı yüzyıl başlarında Laokoon-grubu ve Belvedere Apollo'su gibi büyük şaheserler toprak altından çıkarılıyordu. Bu şekilde bütün Avrupaya bir eski eser sevgisi yerleştirmişti.¹² Ancak bu sevginin yalnız «klâsik» eserlerle sınırlandığını söylemeliyiz. Tarihin her devrine ait eserlerin ihtimamla korunması ve bugünkü anlamı ile EEH'nun doğması ise, Rönesans'tan sonraki devirlerde başlamıştır. Bu gelişmeyi önemli batı devletleri içinde kısaca incelemek gerekmektedir :

İtalya : XVII. ci yüzyıldan itibaren, papalık kararları ile eski eserlerin ihracı yasaklanmaya başladı. 1624 yılından itibaren 1750 yılına kadar bu konuda yayınlanmış sekiz önemli papalık kanunu görmekteyiz.. Kazıların da düzenlenmesi işine bir hayli erken girilmişti. Ayrıca 1726, 1750 ve 1801 tarihli kararlarla, mermer işçilerinin, üzerlerinde herhangi bir kabartma veya yazı taşıyan eski mermer parçaları ile sütunları işlemeleri yasaklanmıştır. Ancak Papalık Devletinde EEH'una vechе veren en önemli hukuki kurallar 1802 ve 1820 senelerinde çıkartılan «*Editti Doria Pamphili*» ile «*Editti Doria Pacca*»dır. Muhtevaları birbirlerinin hemen hemen aynı olan bu iki kararda, o zamana kadar eski eserlerle ilgili olarak tek tek çıkartılmış bütün hükümler toplanmaktadır. Ayrıca, ilk defa olarak Editti Doria Pamphili'de eski eserlerin bir listesinin

¹² Doğuya yapılan seyahatleri tasvir eden eserlerin incelenmesi bu son noktaya büyük ölçüde ışık tutar. XIII - XV. ci yüzyıllar arasındaki seyahatnameler, dini yapılar dışındaki eserleri hiç kaydetmezler. XVI. cı yüzyıldan itibaren ise, hemen her gezgin, klâsik eserleri büyük bir hırsla arayıp bulmakta ve onları bugün bile hayranlık uyandıracak bir şekilde tasvir etmektedir. Mesela WHEELER, Yunanistan ve Anadolu'da gördüğü bütün klâsik eserleri büyük bir titizlikle tespit etmiştir. Bk : WHEELER, George : *A Journey in Greece*, London 1682, 483 s. 4*, (Göttingen Üniversite Kitaplığı Itin I, 2500). Bu eser bir istisna değil, yalnız bir örnektir.

yapımından bahsedilmektedir. Editti Pacca ile eski eserleri denetleyecek organlar da kurulmaktadır.

Roma dışındaki İtalyan şehirleri de hemen aynı paralellerde gitmişler ve EEH'larını kurmuşlardır.

İtalyan birliğinin kurulmasından sonra yapılan etraflı ve uzun çalışmalar sonucunda hazırlanan tasarı ancak 12.VI.1902 yılında kanunlaştı. Bu kanuna göre hem taşınır hem de taşınmaz eski eserler, korunacaktır. Fakat, eski İtalyan kanunları çağdaş ustaların eserlerini de korumuşken, yeni kanun korunma işlemini 50 yıllık bir süreden itibaren başlatmakta, ayrıca özel mallarla kamu malları arasında bir ayırım yapmaktadır. Eski eserler bir listeye kayıtlanmaktadır. Ancak, özel kişilerin maliki olduğu eserlerin listeye alınabilmesi için «önemli» olmaları ve korunmamaları halinde yurt kültürüne büyük zararlar verecek cinsten bulunmaları gerektir. Kamuya ait eserler ise istisnasız listeye kaydedilirler. Listeden çıkarılma hali kanunda ve tüzükte öngörülmemiştir. Listede kayıtlı eserler, Milli Eğitim Bakanının gözetimi altındadır. Bakanın izni olmadan bu eserler üzerinde değişiklik yapılamaz. Malik, Medeni Kanun hükümlerine göre tazminat hakkı saklı kalmak üzere, eser üzerinde devletin gerekli göreceği restorasyon işlemine katlanmak zorundadır. Özel mülkiyetli topraklar üzerindeki harabeler de —listeye kayıtlı olmak şartıyla— aynı hükmü uyruktur. Kazılar ancak izinle yapılabilir. Kamu elindeki eski eserler —taşınır veya taşınmaz olsun— asla satılamazlar. Özel kişiler elindeki eski eserlerin satılma izni olmadan elden çıkarılmaları yasaktır. Ender ve değerli parçalarda listeye kayıtlı olmasa bile, satılamazlar. Eski eserler üzerinde devletin mutlak bir şufa hakkı vardır. Ancak bu hak üç ve istisnaî durumlarda altı ay içinde kullanılmalıdır. Şufa hakkı yabancıların sahibi oldukları eserler için bile söz konusudur. Devlet, genel hükümler içinde eski eserleri her zaman kamulaştırabilir. Kanundeki hükümlere uymayanlar ağır para cezalarına ve tazminat ödemeye mahkûm edilirler.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız İtalyan kanunu, modern ve hem özel kişilerin hem de kamunun menfaatlerini koruyan bir eserdir. Bu kanun, bazı değişikliklere rağmen, günümüzde de uygulanmaktadır.

Danimarka : İtalya'nın yanında Danimarka, eski eserleri korumaya en erken başlayan ülkelerden birisidir. Daha 1610-1648 yılları arasında, IV. Christian, harabeleri bile yokolmaktan kurtaracak tedbirler almıştı. XVII. ci yüzyılın ikinci yarısında bir Eski Eserler

Bürosu kuruldu. 22.III.1737 tarihli bir kiral iradesi, altın veya gümüşten yapılmış değerli şeyleri bulana bu eserleri tazminatsız olarak devlete vermekle yükümlü tuttu.¹³ 1752'de bir tazminat karşılığı, bulunan her eski eser üzerinde devletin hakkı olduğu kabul edildi. 1807'de eski eserlerin korunması için bir Kırallık Komisyonu kuruldu ve bunun başına 1849'da geçirilen şef (Konservator)— ki aynı zamanda Danimarkanın en büyük Müzesinin (Museum der nordischen Altertümer) direktörü idi— eski eserlerin üzerinde kontrol yetkisine de malik kılındı. 1866'da bu Örgüt iyice geliştirildi. Bununla beraber, EEH'nu düzenleyen bir kanuna rastlamıyoruz. Bu belki de iyi olmuştur. Zira kanunla bağlı olmadan büyük bir hareket serbestliğine sahip bulunan Devlet Örgütü, eski eserler üzerindeki devlet hakkına dayanarak pek çok malı satınalmış ve böylece Danimarka müzelerini zenginleştirmiş, ayrıca taşınmaz eserler üzerinde de esaslı bir kontrol kurmuştur. Öyle ki, elindeki malların almacağı endişesine düşen Katolik Kilisesi için 19.II.1861 tarihinde çıkarılan bir kanun ve ayrıca 1882 yılında isdar edilen iki kararla, Kilise mallarının Devlete geçmemesi esası kabul edilmiştir.

İsveç : Bu ülke de İtalya ve Danimarka gibi EEH'nu erken kurmuştur. 1611'de Kiral Gustav Adolf ilk tedbirleri almıştı. 1666 tarihinde kurulan «Collegium Antiquitatum», «Kırallık arazisi ya da vergi ile yükümlü köylülerin topraklarında bulunan bütün eski kalelerin, sarayların ve benzeri yapıların Taç'ın özel malı gibi işlem görmesine» karar vermiştir. Aynı yıl çıkartılan bir kararname bütün ruhanilere, eski kiliselerde bulunan belgeler, sikkeler ve benzeri eşyaların bir listesini çıkarmak ve bunlar hakkında raporlar hazırlamak ödevini verdi. 1684, 1689 ve 1731 tarihinde, bulunacak eski sikkeler ve sanat değeri olan diğer eşyalar hakkında teferruatlı kiral iradeleri isdar olundu. 1753, 1760, 1775, 1805 ve 1815 yıllarında eski eserlerin korunması ile ilgili önemli kurallar konuldu. 29. XI.1867 tarihli kanun özellikle önemlidir. Bu kanun, her tür eski eseri, kiliseleri, sikkeleri, belgeleri vs. koruyuculuğu altına aldı. 1873 tarihli yeni kanunlar, önemli yeni prensipler getirdi. Artık, bulunacak eski eserler üzerindeki Kiral hakkı sona eriyor ve bulunular, bulucuya ya da toprak sahibine ait oluyordu. Fakat, önemli olan nokta, bulunan şeylerin mutlaka Devlete, satın alınmak üzere sunulmasıdır.

¹³ Meselenin hukuki yönden etraflı bir incelenmesi için bk. : PAPPENHEIM, Max : *Eigentumserwerb an Altertumsfunden*, «Jherings Jahr bücher für die Dogmatig des bürgerlichen Rechts, Zweite Folge, Neunter Band» Jena 1903, s. 141 - 160.

Portekiz : Bu ülkede de geleneksel bir EEH vardır. 14.8.1721 de Kral V. ci Johanın çıkarttığı bir kararname ile, Yunanlılar, Pönler (Punier), Romalılar, Gotlar ve Araplar devrinden kalan bütün sanat eserleri, metal levhalar, yazıtlar, işaretler, sikkeler ve madalyaların mahvolmaktan kurtulmasını sağlayacak tedbirler almıştır. 4.II.1802'de bu Kararname yenilendi. 29.I.1840 tarihli kral iradesi, tarihî değeri olan bütün yapıların stillerine aykırı düşecek şekilde yenilenmesini ya da tamirini yasakladı. 28.XII.1880'de «Krallık Mimarlar ve Arkeologlar Akademisi»ne eski eserlerin listesini hazırlamak görevi verildi. 1881'de bu iş bitti ve eşaslı restorasyon hareketlerine girişildi. Ancak XX. ci yüzyıl başlarına kadar konumuzla ilgili genel bir kanun göremiyoruz.

Fransa : Tahminlerin tersine, Fransa'da eski eserleri koruma faaliyeti oldukça geç başlamış ve meselâ Madame Sévigné, Voltaire gibi Aydınlanma Çağının büyük simaları, tarihi anıtlara karşı ilgi göstermemişlerdir. Hele Büyük İhtilâlden sonra, eski rejime karşı duyulan hıncın kurbanı pek çok sanat eseri olmuştur. O yüzden ihtilâl yönetimi, 1790 ve 1792 yıllarında eski eserleri korumak amacı ile bir «Commission des Monuments» kurmuştur. Bu tarihten itibaren Fransa'da eski eserler sevgisi artmış ve önemli bir müzecilik akımı doğmuştur. Çeşitli anıtlar kurtarılmıştır. Siyasi bakımdan amaçsız olarak nitelenen Mısır seferinin Arkeoloji bilimine ne kadar önemli katkılarda bulunduğu, ünlü bilgin Champollion'un büyük çalışmaları sayesinde eski Mısır tarihinin nasıl aydınlandığı herkesçe bilinir. Napeleon Avrupa'da yaptığı savaşlar sırasında belli başlı sanat şaheserlerini Paris'e taşımış, sonra bunların önemlileri Viyana Barışı hükümlerine göre (1815) yerlerine geri verilmişse de, bu tarihe kadar Fransız Müzeciliği büyük hamleler yapmıştır. Restauration devrinde de konumuzla ilgili faaliyetler sürmüştür. 1819 ve 1820 tarihli genelgeler bu bakımdan dikkate değer. Bu genelgeler listeye kayıt sistemini getirmek bakımından önemlidir. Artık Fransız edipleri meseleye ağırlıklarını koymuşlardır. Özellikle Victor Hugo, Prosper Merimeé eski eserlerin tamirleri sırasındaki vandalizme karşı koyarak önemli yayınlarda bulunmuşlar, Montalambert'de bu faaliyete katılmıştır. 1830 temmuz ihtilâlinden sonra 800.000 Franklık bir kredi anıtların korunmasına tahsis edildi. Guizot ilkönce Vilet'i sonra Mérimée'yi «inspecteur général des monuments» olarak atadı ve 1834'de meşhur «comité historiques des arts et monuments»i kurdu. Özellikle eski eserleri koruma faaliyeti günden güne arttı. 1832 ve 1837 tarihli kararnameler kazılar, yenilemeler ve diğer yollarla eski eserler için doğacak tehlikeleri önlemek amacını güder. 1840 tarihi EEH için bir dönüm noktası-

dır. Eski eserler üzerinde o tarihe kadar mevcut tasarruf sınırlandırmaları ya Devlet veya kamu tüzel kişileri malları üzerinde bahis konusuydu ve özel kişiler bu konuda tamamen iyi niyetleri ile baş-başa bırakılmışlardı. Ancak işin böyle gitmeyeceği anlaşılınca, ilk defa olarak tarihî ve estetik amaçlarla kamulaştırılma yapıp yapılamayacağı meselesi ortaya atıldı ve bu soruya olumlu cevabı yürürlükteki mevzuata dayanarak Montalambert verdi. Sonuçta bu konuda ilkel olmakla beraber ilk adım atıldı ve 1841 tarihli kanun meydana getirildi. Nihayet 1875 yılında Avukat Rousse bir Eski Eserler Kanunu Projesi hazırlamakla görevlendirildi ve bu proje gerekli değişikliklerden sonra 30.III.1887'de kanunlaştı. EEH bakımından pek önemli olan bu Kanunun hükümlerini kısaca özetlemek gerekir:¹⁴ Kanun listeye kayıt usulünü en geniş bir şekilde getirmektedir. Eski eserin korunması için hukukî dayanarak, onun listeye kaydedilmesidir. Taşınmaz mallar listeye Milli Eğitim Bakanının tasarrufu ile kaydedilirler. Taşınır mallar, eğer özel kişilere aitse kaydedilmezler. Kamuya ait olanlar ise listeye alınırlar. Listeye kaydedilen mallar gerekli izin alınmadan yenilemez, restore edilemez veya düzeltilemez. Kayıtlı taşınır mallar ayrıca satılamazlar da. Buna karşılık kayıtlı taşınmaz mallar satılabilir. Zira satım akdinin bu tür mallar üzerinde kurulmuş yükümlülüklerle etkisi yoktur. Tarihi değerini yitiren mallar ise listeden çıkartılabilir. Kazılar yoluyla bulunan tarihî taşınabilir eşyalar ise, toprak sahibinin malıdır, zira özel kişilerin taşınabilir mallar üzerinde mutlak ve sınırsız yetkileri vardır. Ancak, bu buluntular kamulaştırılabilirler. Kanun, kendisini uygulacak örgütü de hükme bağlamış ve son derece bürokratik bir mekanizma kurmuştur. 31.12.1913 tarihli kanunla gerekli düzeltmeler yapılarak daha iyi bir uygulama elde edilmiştir.

Almanya : Birliğini kuruncaya kadar (1871) her Alman devleti eski eserlerin korunması ile ilgilenmiş ve yoğun bir faaliyet bu devletlerin mevzuatına egemen olmuştur. Birlik kurulduktan sonra da gene federe yasama faaliyeti bu konuda sürmüş ve federal bir kanun görülmemiştir. Hessen'de 22.I.1818'de «Tarih ya da Sanat Değerleri Bakımından Korunması Gerekli Eski Mimarlık Sanatı Kalıntıları» hakkında bir kararname çıkartılmış ve bir komisyona bu tür eserlerin listesini çıkartmak ödevi verilmiştir. Gene bu tarihlerde eski eserlerde değişiklik yapmak izne uyruk tutulmuş, define (Funde) ile ilgili haber verme mecburiyeti konulmuştur. 1837'de

¹⁴ «Loi relative a la conservation des Monuments et Objets d'art ayant un intérêt historique et artistique», bk. : GIESKE - ZELLER, 132 vd.

mahallî ya da genel yurt tarihi için önemli belgeleri koruma işleri, 1841'de kazılar düzenlenmiştir. 16.VII.1902'de «Eski Eserlerin Korunması Hakkında Kanun» yürürlüğe girmiştir. Bu kanun o zamana kadar eski eserlerle ilgili olarak yapılan en önemli düzenlemelerdendir. Eski eser tanımı mükemmel bir şekilde verilmiş, Fransız ve İtalyan kanunlarının sistemleri çok iyi bir şekilde birleştirilmiştir.¹⁵ Prusya 1794 tarihli meşhur «Landrecht»ine «Bir şeyin elde tutulması ve korunması genel iyiliğe (kamu yararına) önemli etkilerde bulunursa, Devlet onlara zarar verecek ya da ortadan kaldıracak fiilleri yapmağı yasak edebilir (Madde 33) » hükmü ile EEH için önemli bir prensip koymuş ve daha sonraki maddelerde ilkel de olsa anıtlar dolayısı ile eski eserlerin korunmasına atuf yapabilecek yasaklamalar getirmiştir. Bu hükümlerin tam anlamı ile tarihî değeri olan mallardan çok kamu sanat eserlerini kapsadığı ileri sürülmüştür.¹⁶ Mamafih konumuzun gerektirdiği aydınlık, mevzuata 1815 yılında girmiş ve «önceden gerekli izin almadan kamu yapılarının ya da anıtlarının değiştirilmesi» yasaklanmıştır. Daha sonra, gelişen romantizm akımının etkisi ile aydınlar arasında eski eser sevgisi artmış, 1819'dan 1841 yılına kadar adım adım eski eserleri koruma ile ilgili pek çok kural konulmuştur. 1843 yılında ilk defa bir «Konservator der Kunstdenkmäler» makamı ihdas edilmiş, 1844'de Devlet, bütün restorasyon çalışmalarına gözlemcilik etmeğe nihayet 1853 yılında kurulan bir Komisyon Devletin çeşitli yerlerindeki eski eserleri tespit edip gözlemeye başlamıştır. İlmî, tarihî ya da sanat değeri olan yapıların önemli tamirleri ya da satışları için Devlet izni aranmaya başlanmıştır, ve bu amaçla 1892'den itibaren Devletin her bölgesi için ayrı ayrı eski eserleri koruma makamları kurulmuştur. Bu sistem genişleyerek bütün eski eserleri kapsayacak bir şekle getirilmiş, 6.IV.1904 tarihli kanunla anıtların teknik bakımı işi mükemmel bir şekilde geliştirilmiştir. Bavyera'da 1780 yılında Alexsander von Bayreuth tarafından çıkarılan bir kararname, bazı anıtları «parçalamak, delmek ve üzerini kaplamak» işlemlerini yasaklamıştır. Aynı Kararname, rahiplerin, eski kiliseleri titizlikle korumalarını, yokolmasından kaçınılamayanların ise resim ve benzeri şekillerinin, plânlarının çıkartılıp Devlet Arşivine yollanmalarını istemiş ve böylece modern eski eserler arşivlerinin kurulmaları için ilk adım atılmıştır. I. ci Ludwig zamanında 1826

¹⁵ Pek önemli olan bu konunun geniş açıklaması için bk. : *Ayn. Esr.* s. 152-160.

¹⁶ Bk. : WUSSOW, A. V. : *Die Erhaltung der Denkmäler in den Kultur-Staaten der Gegenwart*, Berlin 1885, Cilt I, s. 19, (Bu eser EEH'nun ayrıntılı bir tarihçesi ile ilgilenenlere özellikle tavsiye olunur).

yılında şehir surlarının korunması ve 1829 yılında ise kamusal anıtların tamirle meydana gelecek değişikliklerinin yasaklanması konusunda önemli kararlar alınmıştır. 1835'de eski eserlerin bakımı ve korunması ödevi İlimler Akademisine ve tarih derneklerine verilmiştir. Ancak bunların faaliyeti yetersiz kalınca, Devlet 1848 yılından itibaren eski eserlerin gözetimi için gerekli örgütü kurmaya başlamıştır. 1868 yılında kurulan bir Komisyon eski eserlerin listesini yapmaya başlamış ve 1872 ve 1884 yıllarında çıkarılan kararnamelerle sözügeçen faaliyet genişlemiştir. Devlet, kazılarda bulunan taşınmaz mallar üzerinde 1908 yılından beri şufa hakkına sahiptir. Bavyera'da özellikle şehirlerin tarihî ve estetik karakterlerinin korunmasına da büyük ölçüde gayret sarfedilmiştir. Bu konuda yapılan geniş çalışmalar, gerçekten övgüye değer. Nitekim bugün, Avrupanın tarihî karakterlerini saklayan en güzel şehirleri Bavyera'da bulunmaktadır.¹⁷ Baden Devletinde 1798 yılında, buldukları eski eserleri Mannheimdeki Merkeze getirenlere, mükafat veriliyordu. 1756 yılında eski eser listeleri hazırlanmaya başladı. 1812'de kule ve şehir kapıları gibi eserlerin yıkımı devlet iznine uyruk oldu. 1842 den itibaren eski eserlerle ilgilenecek örgüt geliştirildi, kazı buluntularının Devlete yollanılması zorunluluğu kondu. Ancak Bavyera gibi, burada da genel bir kanun göremiyoruz. Çeşitli idarî kararlarla EEH yürütülmüştür. Diğer Alman devletlerinde de eski eserleri koruma fikri erken doğmuş ve hemen hemen yukarıdaki esaslar içinde EEH'ları kurulmuştur. Almanya'da Devlete konumuz bakımından yardımcı olan önemli bir sektör vardır. O da hemen her şehirde, hattâ pek çok köylerde, mahallî tarihi araştırmak ve eserlerini korumak için kurulan derneklerdir. Pek ciddi çalışan bu dernekler genellikle Devletten de yardım görerek eski eserlerin gözetimi ve korunması yolunda —mevzuat eksikliğine rağmen— Almanya'yı Dünyanın en ileri ülkelerinden biri yapmışlardır.¹⁸

Avusturya : Bu ülkede eski eserler sevgisinin eski bir geçmişi vardır. 1779 yılından itibaren Devlet eski eserlerin korunması için,

¹⁷ Rothenburg ob Tauber, bu bakımdan verilecek en ilginç örnektir. Bu şehir Dünyanın en iyi korunan tarihi şehridir ve Bavyera'dadır.

¹⁸ EEH'nu düzenleyen federal bir kanun bugün de Batı Almanya'da yoktur. O yüzden saydığımız hukuk kurallarının çoğu, federe devletlerde yaşamaktadır. Yalnız 1949 yılında Güney Baden'de bir kanun yapılmış ve Fransız Sistemi benimsenmiştir. Ayrıca federal bir kanunla eski eserlerin ihracı önemli ölçüde yasaklanmıştır. (*Gesetz zum Schutze deutschen Kulturgutes gegen Abwanderung* 6.VIII.1955 BGBL I, s. 501). Bu kanun «VO 11.XII.1919» daki kuralı benimsemiştir (RG Bl. I, s. 1961). Bu kuralın esası tanınmış ya da değerli olan sanat eserlerinin ihracının yasaklanmasıdır.

ilkel de olan, tedbirler almaya başlamıştır. 1782 ve 1812'de tedbirler genişletildi. 23.XII.1818 tarihli kanun, tarihi ya da estetik değeri olan malların ihracını yasakladı. 1850'de bütün Monarşiye şamil bir Eski Eserleri Koruma ve Araştırma Komisyonu kuruldu. 1853 yılında, bu komisyona uyruk memurların eski eserleri nasıl koruyacakları tesbit edildi. 1873'de bu örgüt iyice düzeltildi. 1885 de eski eserleri kamulaştırma kanunu kabul edildi. 1902 yılında bir komisyona mükemmel ve geniş bir eski eserler kanunu hazırlamak ödevi verildiyse de, bu iş ancak 1923 yılında gerçekleşmiştir. Fakat bu arada, gene önemli kanunlar çıktı. 1918 yılında eski eserlerin ihracı yasağı genişletildi.¹⁹ Ancak ihraç yasağından yaşayan veya ölümleri üzerinden yirmi yıl geçmemiş sanatçıların eserleri istisna edilmiştir. 1920 Anayasası Devlete eski eserleri korumak ödevi verdiği halde, bunu sağlayacak kanun ancak 28.IX.1923 tarihinde çıkabildi.²⁰ Bu kanun EEH konusunda görülen en modern düzenlemelerden birisini teşkil ettiği için, üzerinde durmakta fayda vardır :

Kanunun hazırlanması sırasında asıl problemi, özel kişilerin maliki oldukları eski eserler üzerindeki tasarruf hakkını tayinin teşkil ettiği belirtilmiştir. Avusturya MK 362. ci maddesinde malikin tasarruf haklarını tam ve kısıntısız bir şekilde kullanmasını prensip olduğunu belirtmiş, M 364/1 ise bu tasarruf hakkının kamu yararı ile kısılabileceğini ancak kısıntıların kanun ile yapılabileceği hükmünü koymuştur. O tarihte eski eserler konusunda bir kanun olmadığı için mesele Avusturya gibi konumuz bakımından köklü bir geleneğin olduğu ülkede büyük önem kazanıyordu. Bu bakımdan sözü geçen Kanunla EEH alanında büyük bir boşluk doldurulmuştur. Kanun Avrupa geleneğine uyarak özel kişilerin mülkiyet hakkına dokunmamış, ancak MK 364/1 hükmüne dayanarak, tasarruf haklarının sınırlandırılması ve kontrolü esas olarak kabul edilmiştir.

Bu prensibin ışığı altında kanun, bir orijinallik getirmiş ve pek çok kanunların tersine, eski eseri tanımlamamıştır. Taşınır ya da taşınmaz olsun, bir malın korunması tarih, kültür ya da sanat bakımından kamuya faydalı ise, Kanunun hükümleri uygulanır. Bir malın korunmaya değer olup olmadığına, Avusturya Anıtlar Makamı karar verir. Daha başka bir deyişle, bir malde eski eser niteliği bulunup bulunmadığını Devlet takdir etmektedir. Korunması ge-

¹⁹ «Gesetz betreffend das Verbot der Ausfuhr von Gegenständen geschichtlicher, künstlerischer oder kultureller Bedeutung» Kanun No : 90.

²⁰ 1910, 1912 ve 1921 tarihlerinde hazırlanan tasarılar kanunlaşmamıştır. (Kanun metni için bk. : ÖBGBL, s. 533).

rekli mal kamuya ya da özel kişilere ait olabilir. Kamuya ait mallar Federal Devletin, federe devletlerin, kamu kuruluşlarının, hayrî ve dinî kurumların ya da vakıfların olabilir. Her halde, korunmaya muhtaç malı olan kamu kurumları ya Devletten o mal için kanun hükümlerinin uygulanmasını isteyebilirler, ya da Devlet resen bu işlemi yapabilir. Kamuya ait eski eserler, henüz korunma altında değilken, zarara uğrayacak hareketlerle karşılaşır, koruma kendiliğinden (ex lege) meydana gelir. Özel kişilere ait mallar ise, ancak Anıtlar Makamınca korunmalarında mutlak kamu yararı bulunursa, Kanun hükümlerine uyruk olur.

Özel kişilere ya da kamuya ait olsun, korunma altına alındıktan (Unterschutzstellungsverfahren) sonra, mallar aynı hükümlere uyrukturlar. Bu tür eserlerin mahiyet veya sivilini değiştirici işler, ya da tahribini gerektirecek faaliyetler, ancak Anıtlar Makamının izni ile olabilir. Kanun ayrıca, korunma altında olmasa bile, bir eski eserin açık bir tehlikeyle karşılaşması halinde, mahalli hükümet otoritelerine derhal işe el koyup, o malın korunma altına alınıp alınmayacağı kararına kadar, eser üzerindeki her tür faaliyeti durdurabileceğini öngörmüştür. Gene eski eserler üzerine reklam levhaları ve benzeri nesnelere asılıp asılmaması bile Anıtlar Makamının elindedir. Ancak, bu iş için kararı, makamın isteği üzerine, mahalli otoriteler verirler. Kanun kazılar hakkında hükümler koymakta, korunma altına giren eserler hakkında isteyen herkese bilgi vermenin serbest olduğunu da belirtmektedir. Son hükümlerle etkili cezalar getirilmektedir. Kanun uygulaması 25.VI.1927 tarihli Tüzük ile geliştirilmiştir.²¹

Avusturya Kanununun büyük bir adım olduğu şüphesizdir. Klasik ve uygulanması günümüzün şartlarına uymayan listeye kayıt sisteminden vazgeçilmesi ve eski eserin de tanımlanmaması suretiyle, Devlet otoritelerine büyük bir hareket serbestliği verilmiştir. Bilgili uygulayıcılar elinde böyle bir kanunun bir ülkeye konumuz yönünden önemli kazançlar getireceği açıktır.

İngiltere : EEH'nun İngilterede, dikkati çekecek derecede az gelişmiş olduğunu görüyoruz. 30.VII.1861 tarihinde Avam Kamarası, antik değeri olan ve kazılarla bulunan eşyaların Taç'a bulunacağını kararlaştırmış, ancak buluntuların çıktığı arazi sahibine tam bir tazminat ile, bulana mükafat verilmesini de öngörmüştür. Bu karar dışında yalnız kamu anıtları tahripten korunmuştur. 1873 yılında 72 tane, özel mülkiyete ait eski eserin korunması ve ayrıca bu

²¹ Bk. ÖBGGBl, s. 299.

konularla uğraşacak bir komisyon kurulması düşünülmüş, fakat hazırlanan tasarı kanunlaşmamıştır. 1882'de nihayet «Ancients Monuments Protection Act» çıkabildi. Bu kanun 68 tane belirli eseri koruma altına alırken, diğer yandan da, başka eserlerin kanun hükümleri içine sokulabilme imkânını hazırlıyordu. Mamafih, bu son halde, eser sahibi eğer isterse kanun hükümlerinin uygulanmasını sağlayabilirdi. Bir zorlama mümkün değildi. 23.VI.1898 tarihinde kurulan bir Parlâmento Komisyonuna bu konularda «etkide bulunmak» ödevi verildi. 1882 tarihli Kanuna 1913'den 1953'e kadar önemli eklemeler de yapılmıştır.

Diğer Ülkeler :

Macaristan'da 1812 tarihinden itibaren konumuzla ilgili çalışmalar başlamış, 24.V.1881'de çıkan kanun Kıta Avrupasının geleneksel prensiplerini uygulama alanına koymuştur. Romanya'da 29. IX.1892 tarihli Kanunla klâsik prensipler benimsenmiştir. Belçika'da 1824'ten itibaren başlayan çalışmalar sonucunda ülkedeki taşınmaz eski eserler üzerinde tam bir Devlet koruyuculuğu yerleşmiştir. Bağımsızlığını kazandıktan birkaç yıl sonra 114 maddelik bir Kanunla EEH'ni kuran Yunanistan'ın durumu ilginçtir. 1834 tarihli bu Kanuna göre Devlet, taşınır bütün eski eserlerin sahibidir. Kazılar sonucu bulunan definelerin yarısı Devletin malıdır. Diğer yarısı üzerinde de Devletin şuf'a hakkı vardır. Dış ülkelere eski eser, izinsiz ihraç edilemez. Devletin özel kişilere bıraktığı eski eserleri malik «Helen milli malları» olarak ihtimamla saklamak onlara zarar verip değiştirmemek zorundadır. Taşınmaz mallar üzerinde de Devletin egemenliği aynıdır. Bürokratik bir Örgüt, Kanunu uyguluyor. Özel kişilerin elindeki taşınır eski eserlerin bir dereceye kadar da olsa, listelerinin yapılması övgüye değer. 1843, 1865, 1870 ve 1871 tarihli tüzüklerle kanunun uygulanması düzeltilmiş, 1899 tarihli yeni kanun, 1834 prensiplerini sağlamlaştırmış ve ağır cezalar da getirmiştir. Mısır'da 1881 yılında «Arap eserlerinin korunması» için bir komisyon kurulmuştur. 1883 yılındaki kanunla, bütün Mısır müze ve koleksiyonlarında mevcut her tür eski eser, satılamaz Devlet malı ilân edilmiştir... Meksika da daha 1827 yılında sanat ya da tarih değeri olan malların ihracı yasaklanmıştı. Sonraları EEH daha da geliştirildi. Japonya 1872 yılından itibaren mükemmel bir EEH kurmuştur. Eski eserler listelere kaydedilmiş ve ihtimamla korunmuştur. Listeye alınan mallar Devlet izni olmadan, satılamaz, hatta rehnedilemezler. Kazılarda bulunan eşya üzerinde Devletin şuf'a hakkı vardır. Japonyanın 1959 yılında çıkan son Kanunu, kültürel değeri olan manevi şeyleri (msl: Folklor) dahi koruyuculuğu altı-

na almış, pek mükemmel bir eserdir ve bu ülke insanlarının eski eserlere karşı olan duygulu sevgilisini dile getirir.

Şu yaptığımız kısa tarihçe medeni ülkedeki ülkelerde eski eserler sevgisinin nasıl uyandığını ve bu sevginin sonucu olan EEH'nun nasıl doğduğunu göstermek bakımından yararlı olmuştur sanırız. Acaba, Dünyanın en zengin arkeoloji ve sanat tarihi hazinelerine sahip ülkelerin başında gelen Türkiye'de EEH nasıl kuruldu ve nasıl gelişti? Bunu bilmek gereklidir ve Türkiyenin konumuz bakımından tarihçesi, yukarıda belirttiğimiz gibi, bugünkü durumunu da aynı zamanda açıklayacaktır.

B — Türkiye'de EEH'nun gelişimi :

İslam Dininin «ağaç, çiçek ve cansız şeyler» dışındaki varlıkların resim ve heykellerinin yapımını yasaklaması,²² İslâm Kültürüne bağlı ülkelerde plastik sanatların gelişmesine engel olmuştur. Antik sanat hazinelerine karşı yüzyıllar boyu yurdumuzda egemen olan kayıtsızlık bu sebeple açıklanabilir. Ancak İslâm-Türk Kültürü heykel ve resim dışındaki sanat alanlarında önemli ve büyük eserler yaratmıştır. Hattâ resim yasağı bile minyatür ile hafifletilmeğe çabılmıştır. Fakat Osmanlı Devletinin son ikiyüz yılında kendi öz eserlerimiz bile plastik sanatların karşılaştığı aynı kayıtsızlığa uğramıştır. Öyle ki XIX. cu yüzyılın ikinci yarısında İstanbul ve Bursa'da önemli Türk eserlerini esaslı bir tamirden geçirilme işlemi *Fossati* adlı bir yabancı mimara bırakılmış ve bu zat, Türklerin gözü önünde meselâ Süleymaniye ve Yeşil camilerinin nefis tavan ve duvar süslemelerini kapatarak yerine son derece zevksiz ve adi piyasa işi nakışlar işletmiştir.²³ Devlet, çöküş yıllarında, bırakınız antik eserleri, öz medeniyetimizin malı olan ve değerlerine paha biçilmez binlerce yazma eserin, camilerimizden dahi çalınan değerli eşyaların yurt dışına çıkmasına seyirci kalmıştır. Bu durumda kendi öz eserlerini koruyamayan bir ülkede geniş ve köklü bir eski eserler sevgisinden bahsedilemeyeceği açıktır. Ancak, sayıca çok sınırlı birkaç aydın, eski eserlerle ilgilenmiştir. Onların gayret ve himmetleri ile ilk müzeler meydana getirilmiş ve EEH'nu kuran mevzuat konulmuştur. Bu gelişmeyi kısaca görmek gerektir.

1846 yılına kadar eski eserleri koruma ve toplama konusunda girişilmiş bir harekete rastlamıyoruz. 1846-47 yılında Tophane-i

²² Bk. : KÜHNEL, Ernst : *Doğu İslâm Memleketlerinde Minyatür*, (Çev. : S. K. Yetkin - M. Özgü), Ankara 1952, s. 3 vd.

²³ Yeşil Cami'nin 1863 yılında başından geçen bu olay için bk. : GABRIEL, Albert : *Une Capitale Turque Brousse*, I, Paris 1958, s. 89 - 90.

Âmire Müşiri *Fethi Ahmet Paşa* St. Irene Kilisesinde, çeşitli vesilelerle nasılsa ele geçen her türlü eski eseri toplayıp depo etmeğe başlamıştı.²⁴ Bu, Türkiyede müzeciliğin ve eski eserler sevgisinin doğum olayıdır. Bu ilkel depo-müzeye 1868-1871 tarihleri arasında Galatasaray Sultanisi öğretmenlerinden *Goold*, müdür atandı. Ondan sonra bir Avusturya ajanı olan *Terenzio*'nun müdür olması ve ileride Mahmut Nedim Paşanın bu makamı kaldırması, işlerin nasıl gevşek tutulduğuna kanıttır. Ancak bazı hamiyetli aydınların gayreti ile 1 Şubat 1284/13.II.1869 tarihinde ilk Asar-ı Atika Nizamnamemiz yapılmıştır.²⁵ Bu ilk Nizamnameye kadar eski eserlerin hukuki durumları tamamen Fıkıh esaslarına terkedilmişlerdi.²⁶ O yüzden, tarihçemizin tam olmasını temin bakımından bu esasları kısaca görmek gerekmektedir :

Fıkıh kitapları, eski eserlerden, ancak «*malik ve sahibi belli bulunmayan*» taşınabilir eşyalar dolayısı ile bahsetmektedirler ve meselâ o yüzden Arazi Kanunnamesinde, taşınmaz eski eserler hakkında bir hüküm bulunmamaktadır. Zaten, taşınmaz ya da taşınmaz olsun, konumuza dahil malların eski eser olarak da nitelenmesi yapılmamıştır. Böylece, fıkıh hükümlerine göre taşınmaz eski eserler ya vakıflara, ya özel kişilere veya Devlete (mirî mallar) aittir. Mevad arazide bulunan taşınmaz mallardan da, o arazi ihya yoluyla iktisab edilmemişse herkes faydalanabilir. Bu hallerde eski eserler için pek elverişsiz bir durum ortaya çıkmaktadır: a) Taşınmaz eski eser Devlete ya da özel kişilere ait olursa, onların bu mallar üzerinde her türlü tasarruf hakları vardır. Özel bir kimse, msl, pek değerli bir antik harabeyi tahrip edebilir. b) Mevad arazi üzerinde ve kimseye ait olmayan taşınmaz eski eserler rahatça sökülür, bozulabilir, c) Yalnız vakıf mallar kısmen iyi durumdadır. İslâm vakıflarına ait binaların bakımı, korunması, vakfın elindeki

²⁴ Özlü tarihçe için bk. : ARIK, Remzi Oğuz : *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, İstanbul 1953, s. 1 vd. Ayrıca s. 40 vd. Bibliyografya.. St. Irene Kilisesinde toplanılan bu malzemenin bir bölümü ile de ileride Askerî Müze açılacaktır.

²⁵ Bundan sonra çıkartılan 26 Mart 1290/7.IV.1874 tarihli Nizamname, hemen bütün yazarlarca ilk düzenleme olarak kabul edilir. Msl. Bk. BEKİR, BEHLÛL : *Mufassal Kâmus-i Hukuk*, «Mizan ül - Hukuk», yıl I, sayı 13, 15 Kânunusani 1324/28.I.1909 s. 141. Aynı hataya Arık da düşmüştür. bk. : s. 2. Sözüünü ettiğimiz ilk Nizamname için bk. : *Takvim-i Vakayi, Tertib-i Evvel*, Nr. 2053, 1 Şubat 1284 - 1 Zilkade 1285.

²⁶ Bk. : Arazi Kanunname-i Hümayunu (23 Şevval 1274/ 6.VI.1858) Madde 107; Son cümle : «*Bilcümle arazide bulunup malik ve sahibi belli olmayan meskûkât-ı atike ve cedide ve defâin-i mütenevviyanın ahkâmı kütübü fıkhiyyede tafsil olunmuştur*».

maddi imkânların devamı süresince garantiye alınmış sayılabilir. Böylece pek çok medrese, imarethane vs., karakterlerini bazen oldukça kaybetmekle birlikte günümüze kadar gelebilmişlerdir. Dini yapılar ise bu bakımdan daha da iyi durumdadırlar. Zira msl. bir camiyi vakfın maddî durumu ne kadar kötü olursa olsun, harap bir durumda bırakmak kolay değildir ve bu yolla onbinlerce cami korunabilmiştir. Hristiyan vakıflarda ise, özellikle kiliselerin durumu oldukça iyi idi, zira kiliseler üzerinde esaslı tamir vs. yapmak Devlet iznine uyruktu ve bu izin pek zor verilirdi. Böylece pek çok değerli kilise korunabilmişse de Devletin son zamanlarında siyasi sebeplerle meydana gelen olaylar yüzünden pek çok Hristiyan vakfının çözülmesi, bu eserlerin başıboş kalması sebebinin doğurmuştur. Aynı olay, yabancı işgali altına düşen Türk topraklarındaki İslâm vakıfları için de şüphesiz söz konusudur.

Fıkıhın taşını mallar hakkındaki hükümleri de, yukarıda belirttiğimiz gibi ancak sahibi bulunmayan nesnelere hakkındadır.²⁶ Bu bakımdan şöyle bir ayırım yapılmaktadır: Hangi tür arazide bulunursa bulunsun, kimin malı olduğu anlaşılamayan eşyaların şu özelliklerine bakılır :

a) Üstü kelime-i şahadet ya da İslâm için tanınmış başka bir işaretle süslü ise bu eşyalar lukata hükmündedir. Bu eşyalar meskûkat, silâhlar ve başka herşey olabilir. Lukata hükümlerine göre, eşyayı bulan, «sahibinin adem-i talebine zan hasıl oluncaya» kadar durumu ilân eder. Sonuç çıkmazsa bakılır, eşyayı bulan yoksul ise kendisi alır. Zengin ise, ya fakirlere ya da Beytülmal'a verir.

b) Üzerine İslâmdan başka dinlere ait işaretler ya da İslâm olmayan hükümdarların adları kazanmış eşyaların ise, beşte biri Beytülmal'a alınır. Geriye kalanı, arazi, fethedildiği zaman İmamül-müslimin (Padişah) tarafından kime tahsis edilmişse ona, yahud hayatta bulunan mirasçılara verilir. Mirasçı da yoksa eşyanın hepsi Beytülmala kalır. Eğer arazi kimseye tahsis edilmemişse ve miri de değilse eşyanın beşte biri alındıktan sonra geri kalan bölümü onu bulana verilir. Bulanın müslim veya zimmi, kadın ya da erkek, küçük veya büyük olmasının önemi yoktur. Ancak yabancı bir ülke uyruğundan bulunan kimseler bu hakka sahip değildir. Bu halde eşyanın sahibi Devlettir. Ancak yabancı birisi Sultan izni ile define arıyorsa, kendisine şart edilen hisse verilir.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. : ALİ HAYDAR : *Şerhi Cedid-i Kavanin ül - Arazi*, İstanbul 1321, s. 460 - 462. ÂTIF, *Arazi Kanun-i Hümayânü Şerhi* (İstanbul) 1319, s. 343 - 345.

c) Bulunan eşyanın yukarıdaki hangi kategoriye girdiği anlaşılamıyorsa, bu takdirde (b) bendindeki hükümler uygulanır.

Görülüyor ki kazı ve benzeri yollarla taşınabilir eski eserlere sahip olmak bir hayli kolaydır. Devlete kalan pay sınırlıdır. Ayrıca konumuza uygun bir eski eserler korunması olmadığı için, Devlet elindeki paylar istenildiği gibi kullanılabilir. İşte 1858 tarihli Arazi Kanunu da bu hükümlere atıf yapmaktan başka birşey getirmemiştir.

28 Zilhicce 1274/9.VIII.1858 tarihli Ceza Kanunnamesi 133. cü Maddesinde «*Hayrat-ı şerife ve tezyinat-ı beldeden olan ebniye ve asar-ı mevzuayı hedm ve tahrib ve yahud bazı mahallerini kırıp rahnedar*» edenleri cezalandırmıştır. Bu hüküm sadece kutsal ve anıtsal yapılara girişilecek tecavüzleri cezalandırmaktadır. Buna rağmen, 1869 yılına kadar Osmanlı mevzuatına EEH ile doğrudan doğruya ilgili olarak giren tek hüküm bu madde olmaktadır.

İşte 1847 yılında ilkel de olsa müzecilik hareketi başlarken, eski eserleri korumak ve yurt dışına kaçırmaktan kurtarmak için elde hiçbir hüküm yoktu. Bu yüzden, yukarıda belirttiğimiz ilk Nizamname,²⁹ pek ilkel de olsa Türk EEH'nun temelini teşkil etmiştir. Kısa fakat ilginç olan bu Nizamnamenin mukaddemesinde özetle şöyle denilmektedir: «Antikaların tarihi ehemmiyetleri vardır. O yüzden eşhab-ı maarif nezdine pek kıymetdardılar. Böyle antikalar her devlette hususi müzelerde saklanır. Memalik-i Osmaniyede ise her yerde mebzulen asar-ı atika mevcuttur ve bazen pek makbul ve muteber olanlarına rastlanmaktadır. Bunları İstanbulda tesis olunan müzeye koymak lâzımdır. Şimdiye kadar, ancak bir antika çift olarak bulunursa, bir adedi Devlette terkettiriliyor ve antika taharrisine yalnız bu şartla izin veriliyordu. Ancak ikili antika pek nadir zuhur ediyor, ayrıca bunların da bir kısmı tahrib oluyor. Bu usulün maksada muvafık olmadığı aşikârdır. Bu yüzden de Müzehane matluba uygun bir seviyeye gelemedi. Müzehanenin iyi bir vaziyete gelebilmesi için antika taharrisi hususunun daha iyi kaidelere bağlanması zarurî olmuştur. Bu hususta bir Nizamname hazırlanması ve lüzumlu masrafları karşılamak üzere Maarif Nezareti bütçesine tahsisat konulması babında irade-i seniye sâdir olmuştur».

Mukaddemeden anlaşıldığına göre, o tarihe kadar «antika taharrisi» için ruhsat verme şartı pek ilginçtir. Kazı yapanlar —ki bunlar genellikle yabancılardır— aynı eserden ancak iki tane bulurlarsa birini Devlete vereceklerdir. Bu sakat sistemin müzeyi de ne

²⁹ Bk. not 25.

kadar yoksul bıraktığı itiraf edilmektedir. Nizamname ile konulan yeni sistem acaba gerekli yenilikleri getirdi mi? Yedi maddelik kısa Nizamnamenin hükümleri bu bakımdan tahlil edilmelidir. 1. ci Madde, bundan böyle Osmanlı topraklarında antika aramak isteyenlerin Maarif Nezaretinden izin almalarını şart koşuyor. 2. Madde, «Devletçe mahzur görülmeyip de kendilerine mezuniyet ifa olanların» buldukları antikalara yurt dışına çıkaramayacaklarını, ancak Yurt içinde istediklerine satmaya yetkili bulduklarını belirtiyor ve hükümete satın alma konusunda şuf'a hakkı tanıyor. 3. cü Madde, birisinin mülkünde bulunan eski eserlerin, mülk sahibinin malı olduğunu belirtmektedir. 4. cü Madde, 2. ci Maddedeki yasağa garip bir istisna koyarak «her nevi atik meskukatın harice gönderilmesi sureti ittihaz olunacak memnuiyetden müstesna tutulacaktır» demektedir. 5. ci Madde hükmüne göre antika aramak için verilecek izin yalnız yer altında bulunan eşyayı çıkarmak için geçerlidir. Yoksa arazinin üstünde bulunan eserlerden ve onların müştemilatından olan şeylerden birşey kopartmak, almak kesin olarak yasaktır. Buna cesaret edenler «kanunen tedib» olunacaktır. 6. cü Maddeye göre yabancı bir Devlet resmen antika taharrisi için başvurursa, buna yalnız padişah izin verecektir. Son Maddede, bir yerde antika bulunduğunu bilip de bunu isbata muktedir olanlara, bu antikalara çıkartmak için gerekli ücret ve masrafların verileceği belirtilmektedir. Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu hükümler pek tabii modern değildir ve konu için yetersizdir. Zira, Nizamname yalnız kazılar yoluyla bulunacak eski eserler için geçerlidir. Bulunan eski eserler özel kişilerin mülkiyetinde kalmaktadır. Devletin yalnız şufa hakkı vardır. Eski eserlerin ihracı yasaktır, ancak meskukat bundan istisna edilmiştir. Taşınmaz eski eserlerden 5. ci Maddedeki yetersiz hükümden başka hiçbir bahis yoktur. Son Maddedeki teşvik hükmü amaca elverişli değildir, zira mükâfattan bahsedilmemektedir. Taşınır ya da taşınmaz olsun, eski eserlerin tümünü kapsayan bir hukuki rejim kurulmamış, koruma tedbirleri öngörülmemiştir. Buna rağmen sözü geçen Nizamname, o zamana kadar yürürlükte olan fıkıh hükümlerinin mahzurlarını bir dereceye kadar hafifletmekte ve EEH'nun kuruluşu için bir başlangıç olabilmektedir. 1868 tarihli bu Nizamname uygulanmaya başlandıktan birkaç yıl sonra 1872'de Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) Maarif Nazırı oldu. Kültürlü ve vatansever bu devlet adamı derhal Müze işine el attı ve Alman Dr. Déthier'i müdür atadı. Silik fakat dürüst²⁹ olduğu söylenen bu müdür zamanında yeni Maarif Nazırı, büyük

²⁹ ARIK, 2.

meskûkat uzmanı, bilgin *Abdüllatif Subhi Paşa'nın* (1818-1886) da himmetiyle müze, Çinili Köşke nakledildi. Ayrıca bir Güzel Sanatlar okulu da bu Müze içinde açıldı. Nihayet 1868 tarihli Nizamnamenin yetersizliği anlaşıldığı için 26 Mart 1290/7 Nisan 1874 tarihinde ikinci bir Asar-ı Atika Nizamnamesi yapıldı.³⁰ Bu nizamname, 1868 tarihine oranla daha insicamlı ve geniştir. Otuzaltı maddeden oluşan Nizamname ilk iki maddesinde eski eserin tanımını yapıyor. Eski devirlerden kalmış ve insan eliyle yapılmış her tür eşya «asar-ı atikadandır» Eski eserler, arkeoloji bakımından garip bir ayrıma uyruk tutulmuştur: *Meskûkat ve diğer eşyalar*. «Diğer eşyaların» içine taşınır ve taşınmaz mallar da girmektedir. 3-6. cı maddeler esas ilkeleri tesbit ediyor: Esas, «*gayri mekşuf* (keşfedilmeyen) *asar-ı atika nerde bulunursa bulunsun devlete aittir*» prensibidir. Ancak izin alarak, usulüne uygun bir şekilde eski eser bulanlar, bulduklarının üçte birini almağa hak kazanırlar. Diğer üçte bir, eski eserlerin çıktığı arazinin sahibine, son üçte bir ise Devlete kalır. Eski eseri bulan aynı zamanda arazinin sahibiyse, o zaman üçte iki alır. Bu bölüştürme işinin nasıl olacağı da belirtilmiştir: Bölüştürmenin değer bakımından mı yoksa aynen mi yapılacağına hükümet karar verir (M. 3 ve 4). Eski eserlerin bulunduğu yerin Devlet otoriteleri bu bölüştürmenin nasıl yapılacağına karar veremezler ise «telgrafla» Maarif Nezaretinden talimat alacaklardır (M. 28). Ayrımı kabil olmayan eski eserin değerini tespit için hükümet ve eski eseri bulan tarafından birer muhammin tayin edilir. Bu ikisi anlaşamaz ise hakem olarak hükümet tarafından üçüncü bir muhammin daha görevlendirilir ve onun kararı kesindir (M. 29). Ancak bütün bu mekanizmanın işlemesi, kazı için Maarif Nezaretinden izin alınmasına ve kazı yapılacak arazinin sahibinin razı edilmesine bağlıdır. Buna aykırı hareket edenlerin bulacakları eski eserler «kâmilen» zapt edilir ve ayrıca para veya hapis cezası bu kişilere uygulanır ve arazi sahibi de zarara uğradığını iddia ederse, bu zarar tazmin ettirilir (M. 7). Sahipsiz ya da kimsenin «tetimme-i süknâ»sında bulunmayan arazilerde devlet kazı yapmak isterse, başkalarına ruhsat verilemez (M. 23). Devlet kişiler elindeki yerlerde de kazı yapabilir, ancak vaki olacak hasar tazmin ettirilmek gerektir (M. 24). Kazı izni alabilmek önemli şekil şartlarına ve belirli harçları ödemeye uyruk tutulmuştur (M. 8-22).³¹ Bunların bir

³⁰ Bk. *Düstur*, I. Tertip. Cild 3, s. 426 - 431.

³¹ Kazı ruhsatnamesi alınabilmesi için gerekli harçları belirten 10. cu madde 24 Kânunuevvel 1296/5.1.1881 tarihinde tâdil edilerek harç tarifesi daha ayrıntılı bir şekle getirilmiştir. Bk. : *Düstur*, I. Tertip Zeyl 1, (Birinci Tabı), s. 73, (İkinci Tabı, s. 65).

bölümü son Nizamnameye kadar intikal etmiştir. Özellikle ruhsatnamenin alınması, zamanında kazıya başlanması hakkındaki hükümler bugün de mevcuttur. Yalnız gözetim işi biraz gevşek tutulmuş, kazıcıların yanına devamlı bir gözetici vermek ancak «*hükümetçe nezaret-i mütemadiye icrası müşkül olacak derecede mamurden bâid*» olan yerlere hasredilmiştir (M. 21). Gerek usulüne uygun kazı sonucunda, gerekse tesadüfen eski eser bulanların-yanlarında görevli memur yoksa- en geç on gün içinde mahalli Devlet otoritelerine bu olayı haber vermek yükümleri vardır. Aksi halde, bulunan eski eserlerin Devlete ait payının dörtte biri değerine eşit para cezası verilir (M. 25). Nizamnamenin 31-34. cü maddeleri eski eserlerin satışı, ihracı ve ithaliyle ilgili. Herşeyden önce dışarıdan Osmanlı Ülkesine girecek eski eserlerin her türlü gümrük resminden muafiyeti belirtiliyor. İç gümrükler de eski eserler için bahis konusu değil (M. 31). Muhtemelen, kazı yapanlara kalan eski eserler ihraç edilebilirler. Zira 32. ci Maddedeki ihraç işlemine uyruk eski eserler yalnız bunlar olabilir. Bunların ihracı için de resmi izin gerekir. Ama Müze Yönetimi bunlar içinden bazılarını elde etmek isterse «*değer ve kıymetinin tediyesi ile sahibi ırza olunarak*» satın alabilir (M. 32). İhracına izin verilenler gümrüğe uyruktur (M. 33). İzinsiz ihraç olunan eski eserlerin gümrükten kaçırıldığı görülürse hepsi müsadere olunur (M. 34). Faslın başlığında eski eserlerin satışı ile ilgili ibarenin karşılığı, altındaki hükümlerde yoktur. Ancak, kişilerin elindeki eski eserlerin yurt içinde satışı mümkün olsa gerektir.

Nizamname taşınmaz eski eserlerle sadece bir maddesinde ilgilanmaktadır. 6. cü maddeye göre «*Asar-ı sâbiteden sahipli yerlerde bulunan ve mükemmel olan bazı maabid ve ebniye-i sairenin muhafazası için hükümetden mahalline icabına göre memur dahi tayin olunacaktır*». Bu hüküm yetersizdir. Herşeyden önce «mükemmel olmak» ölçüsünü tayin zordur. Bundan kasıt herhalde «tarihi değeri olan» demektir. Ancak Maddede bu konuda açıklık yoktur ve mükemmel olan binaların nasıl tespit edileceği de bilinmemektedir. Ayrıca 3. cü Maddeye göre Devlete ait olması gerekli bu yapıların yalnız memur yollanılarak korunması ne derece amaca uygundur? Kamulaştırmadan da söz edilmemektedir. Bu Madde hükmü her bakımdan tenkide değerse de, gene taşınmaz eski eserlerin korunması gereğinin Devletçe kabul edildiğini ilk defa göstermesi bakımından bir aşamadır.

Nizamname son hükümlerinde, yukarıda da sözünü ettiğimiz Ceza Kanununun 133. cü Maddesinin yürürlükte olduğunu (M. 35),

Nizamnameye göre toplanacak bütün para cezaları, harç resim v.s. gibi paraların «Müze Sandığına» ait olacağını (M. 36) hükme bağlıyor.

Bu Nizamname hükümleri pek çok yönden eleştirilebilir. Herşeyden önce eski eserin bilimsel bir tanımı yapılmamıştır. Eski eserlerin tasnifi garibtir. Mülkiyet konusundaki prensip yetersizdir. Gerçekten, «gayri mekşuf» eski eserlerin Devlete ait olmalarının nasıl sağlanacağı hakkında bir hüküm yoktur. Bulunacak gayri mekşuf eserler hakkındaki düzenleme ise, belki nazari bakımdan amaca uygun görülebilir. Bulunacak eski eserlerin üçte birini Devletin alması ve bu paylaşımın eserlerin değeri üzerinden para olarak da yapılabilmesi, eski eserlerin aynen de paylaşılabilmesi, kaçakçılığa geniş ölçüde engel olabilirdi. Ancak, belki kazılar üzerinde gerçek bir kontrol mekanizmasının kurulmaması, yukarıdaki hükümün işlememesine sebep olmuş sayılabilir. Nizamnamede eski eserlerin korunmasıyla ilgili çok yetersiz hükümler, maliklerin tasarruf haklarının belirtilmemesi, belli başlı eksikliklerdendir. Ancak bu düzenlemenin her şeye rağmen gene de ilk Nizamname karşısında, önemli bir adım olduğu şüphesizdir.

1874 tarihli bu Nizamname uygulanırken, İstanbuldaki tek Müme gelişmeye ve bazı devlet adamlarında işin önemi hakkında fikirler doğmaya başlıyordu. Nitekim II. ci Abdülhamid 1878 yılında Parlâmentoyu dağıttıktan sonra «Memlekette esaslı bir islâhat yapmak için... Sait paşadan ara sıra fikir sorarmış. Sait Paşa 1295/1878'de Adliye Vezaretinde bulunduğu sırada yazıp takdim etmiş olduğu lâyhada: Hukuk ve Sanayi-i Nefise mekteplerinin ve müzelerle kütüphanelerin açılmasını» tavsiye etmiştir.³² Yurttan eski eser kaçırılmasının da pek yaygın olduğu bu sıralarda 1881 yılında Müze Müdürü Dr. Dethier'in ölümü ve bu ödeve Osman Hamdi Beyin (1842-1910) getirilmesi Türk Arkeoloji, Sanat Tarihi ve EEH alanlarında bir dönüm noktası olmuştur. Burada Osman Hamdi Beyin büyük kişiliğini ve teknik anlamda Türk Müzeciliğine getirdiği yenilikleri incelemeyeceğiz. Yalnız, şurasını söylemek yerinde olur; bugünkü Türk EEH'nun kurucusu Osman Hamdi Beydir ve İstanbul Arkeoloji Müzesini mütevazi bir durumdan alıp, Dünyanın en önemli müzelerinden birisi haline getiren, Modern Türk Müzeciliğini de kuran odur.

³² Sait Paşanın Hâtrâtı, Cilt I, s. 393'ten naklen ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt III, (İstanbul 1943), s. 998.

Osman Hamdi Bey, 1874 tarihli Nizamnamenin de yetersiz olduğunu görmüş ve ödeve başlamasından kısa bir süre sonra 9 Şubat 1299/21.II.1884 tarihli yeni Nizamnameyi hazırlatarak yürürlüğe koydurmuştur.³³ Bu Nizamname ile Türk EEH'nun, bugüne kadar süren ana temeli atılmıştır. Bu da, eski eserlerin mülkiyetinin kayıtsız-şartsız Devlete ait olması prensibidir. 1874 tarihli Nizamnameye göre daha pek önemli değişiklikler getiren bu düzenlemeyi kısaca incelememiz şarttır.

Nizamnâme ilkönce eski eserin tanımını yapmaktadır. Bu tanım, bugünkü Nizamnamenin de sakladığı tanımdır ve son derece kazıist bir şekilde yapılmıştır (M. 1). Daha sonra eski eserlerle ilgili temellük ve tasarruf haklarının ancak bu Nizamnâme ile belirtilen çerçevede kullanılacağı belirtilmiştir (M. 2). 3. cü Maddede temel prensip konularak nerde olursa olsun, mevcut ve bulunacak eski eserler hakkında 1874 tarihli Nizamnamedekinden çok daha geniş hükümler ile, cemaatler veya kişiler elindeki arazide bulunan bu tür malların asla yıkılıp kaldırılamayacağı, bunların «vaziyet-i asliyelerinde ipka için hükümetin tedbir» aldığı (M. 4), eski yapılar üzerinde her türlü değişiklik v.s. nin kesin olarak yasaklandığı (M. 5) belirtiliyor. Taşınmaz eski eserlerin tahripten korunması için, ilkönce bunların bulunduğu arazi sahibini, o konuda ikna etmelidir. Aksi halde arazi kamulaştırılır (M. 6). Gene, önemli bir prensip 8. ci Maddede getirilerek, Yurt dışına eski eser ihracı tamamen ve istisnasız olarak yasaklanmıştır. Nizamnâme eski eser arama şartlarını daha ağırlaştırmıştır. İçinde Devletçe kazı yapılacak arazinin sahibi buna razı olmazsa, kamulaştırmaya başvurur (M. 6). Kazı için ruhsatnâme alınması önemli şekil şartlarına uyruktur (M. 9-27).³⁴ Ayrıca, eski Nizamnamenin tersine, kazı sonunda bulunan bütün eserler Devlete ait olur. Kazı yapanların ikramiye ve benzeri ödüller almak konusunda hiçbir hakları yoktur. Tek istisna, sahipli bir arazide, inşaat esnasında tesadüfen çıkacak eski eserler konusundadır. Bu durumda eski eserlerin yarısı arazinin malikine verilir. Ancak bu paylaşımın nasıl yapılacağı, yani hangi eserlerin kime ait olacağı konusunda Devlete tam bir hürriyet verilmiştir. Ayrıca malike kalan eserler üzerinde de Devletin Şufa hakkı vardır (M. 14). Bu hükmün konuluş sebebi, ruhsatsız,

³³ Bk. : *Düstur*, I. Tertip, Zeyl 4, s. 89 - 97.

³⁴ Kazı ruhsatı için gerekli şartları sayan 17. ci Madde 3 Teşrin-i Evvel 1320/16.X.1904 tarihli kanunla, değiştirilerek daha açığa kavuşturulmuştur. Bk. : SABAH Gazetesi Nr. 5470, 26 Kânun-u evvel 1320, s. 1. (Karş.: SERGİS Karakoç, *Tahşiyeli Kavanin*, Cild II, İstanbul 1341, s. 590, not 7).

tesadüfen yapılan —ve inşaat gibi, eski eser aramakla ilgili olmayan— kazılarda çıkacak değerli eşyaların ziyanına engel olmaktır. Nizamnâme eski eserlerin Yurt içinde taşınmasını iç-gümrük resimlerinden muaf kılmakta, yurda sokulacak eski eserleri de gümrük resminden affetmekte (M. 28), ancak ithal edilen bu eşyaların tekrar ihracını sıkı kayıtlar altına almaktadır. Bu eşyalar izinsiz olarak ihraç edilirse, müsadereye uyruktur (M. 31). Gene bu eşyalar üzerinde Müzeler İdaresinin şufa hakkı vardır (M. 30). Nizamnâme 33-35. ci Maddeleri arasında, o devir için etkili sayılacak cezalar getirmektedir. Cezalar, haktan mahrumiyet, tazminat ve para cezalarıdır. 36. cı Madde Nizamnâmeden doğan anlaşmazlıkların adliye mahkemelerinde çözümleneceğini hükme bağlamıştır.

Hükümlerini kısaca özetlemeye çalıştığımız bu Nizamnâme, görüldüğü gibi, yepyeni ve radikal bir sistem getirmektedir. Prensipleri bugünkü Nizamnâmemizin hemen hemen aynısıdır. O yüzden gerekli eleştirme yeri geldiği zaman yapılacaktır.

Bu ve bundan önceki 1874 tarihli Nizamnâme, Arazi Kanunnâmesinin yukarıda açıkladığımız 107. ci Maddesini yürürlükten kaldırdığı için,³⁵ artık Fıkhın EEH bakımından yetersiz olan hükümlerini uygulamak bahis konusu değildir. *Osman Hamdi Beyin* yönetiminde, Nizamnâme uygulanmaya çalışılmakta ve önemli kazılar yapılarak pek çok sanat eseri yabancıların eline geçmeden Müzeye konulmakta, yeni bir Müze binası yapılmaktadır. Genişleyen Müzenin yönetimi için de 1 Mayıs 1305/ 13.V.1889 tarihinde *Müze-i Hümayun Nizamnâmesi* isdar olunmuştur.³⁶ Beş fasıl içinde 43 maddelik Nizamnâme, Müzenin nasıl yönetileceğini hükme bağlamakta, müzede çalışacak uzmanlardan hademelere kadar bütün personelin görevlerini birer birer ve titizlikle saymaktadır. Müze-i Hümayûn, ayrıca, Maarif Nezaretine bağlı olarak Âsar-i Atika Nizamnâmesini uygulamakla (M. 8) görevlendirilmiş ve bu görevler 1. ci Maddede tekrar sayılmış, ayrıca eski eserlerin bakımı ve korunması hakkında da önemli hükümler sevk edilmiş, Vilâyet müzelerinin de kurulması hususu ilk defa öngörülmüştür (M. 14). Müze-i Hümayûn Nizamnâmesi ile Türk Eski Eserler Örgütü de kurulmuş oluyordu. İstanbul Müzesi seksiyonları, kitaplıkları ile (M. 2) bu Örgütün en üstünde idi ve Müze-i Hümayun Müdürü de Örgütün en büyük âmiri durumundaydı. Böylece Türk EEH'nun kuruluşu ge-

³⁵ ALİ Haydar, 462.. ÂTIF, 345.. HALİS Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi, Dersaadet* 1315, s. 607 - 608.

³⁶ Bk. : Sergiz KARAKOÇ II, s. 605 - 612.

lişmesi yolunda önemli bir adım daha atılmış oluyordu. Nitekim artık XX. ci yüzyılın başında 1902'de ikinci Müzemiz Konyada 1904'te ise üçüncüsü Bursa'da açılmıştır.³⁷ Bu faaliyet ileride daha da genişleyecektir.³⁸ Nihayet o Nisan 1322/23.IV.1906 tarihinde bugün de yürürlükte olan son *Asar-ı Atika Nizamnâmesi* (AAN) çıkarılmıştır. AAN'nın açıklama ve eleştirmesi, daha ileride yapılacaktır.

Artık eski eserlere, aydınlar çevresinde duyulan ilgi de artmaya başlıyor. Taşımız eski eserlerin korunması konusunda bilimsel ilk incelemelerin yapıldığını görüyoruz.³⁹ Basında eski Türk eserlerinin durumları tartışma konusu yapılıyor ve meselâ Vakıfların elinde bulunan ve kanaatimizce, İslâm Hukuku dolayısı ile AAN'nın kapsamı dışında kalan bazı yapıların üzerinde önemli fikirler ortaya konuyordu.⁴⁰ 1913'de Türk-İslâm eserlerini kapsayan, «*Evkaf-ı İslâmiye Müzesi*» kurularak kendi sanat eserlerimiz de korunma altına alınmaya başlıyordu.⁴¹ Taşınmaz eski eserlerin AAN'da ayrıntılı olarak gösterilmeyen koruma esasları 17 Temmuz 1328/28.VII. 1912 tarihli «*Muhafaza-i Abidat Nizamnâmesi*» ile güya geliştiriliyordu. Bu da 1936 yılı başlarına kadar yürürlükte kaldığı için incelenmesi gerekli bir düzenlemedir.⁴² Nizamnâme 1. ci maddesinde AAN'ı teyid ederek «*bilumum kadim kaleler, burçlar ve kasaba surları*» ile «*hangi devre ait olursa olsun kâffe-i emâkin ve âsâr*»ın eski eserlerden sayıldığını belirtiyor. Bu sayılan şeyler «*hiçbir surette ve hiç kimse tarafından*» tahrip edilemez, aksi halde AAN M. 8'e göre ceza tertip olunur (M. 2). Ancak 1. ci Maddede gösterilen yapıların tamamen veya kısmen yıkılmasına «idare» tarafından «lüzum-u kati» görülebilir. Bu takdirde içlerinde müze memurlarının da bulunduğu bir komisyon kurulur (M. 3). Bu komisyon gerekli incelemeleri yapar, yıkım sebebini gerekçeli olarak tespit eder. Yapının üzerindeki nakış ve yazıların kendilerini söker, veya fotoğraflarını, bu mümkün değilse kopyalarını çıkartır, planlarını yapar ve

³⁷ ARIK, 22 - 23.

³⁸ 1948 yılına kadar, Türk Müzeleri ile ilgili bütün yazıların mükemmel bir bibliyografyası için bk.: MANSEL, Arif Müfid: *Türkiye'nin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihi Coğrafyası için Bibliyografya*, Ankara 1948, s. 530 vd.

³⁹ «*Evkaf-ı Hümayûn Tamiratının Suret-i İcrası Hakkında Mimar Kemaleddin Beyefendi Tarafından Nezaratte Takdim Olunan Lâyiha*» İstişare, sayı 17, 2 Kânun-ı Sani 1324 (15 Ocak 1909), s. 786 - 790.

⁴⁰ «*Evkaf Nazarı Beyefendinin Nazarı Dikkatine : Bursa'da Yıkılan ve Yıkılacak Medreseler Hakkında*» Beyanülhak, yıl IV, Cild VI Sayı 142, 1327 (1911 - 12), s. 2549 - 2550.

⁴¹ Bk.: AHMET SERVA : *Evkaf-ı İslâmiye Müzesi*. İslâm Mecmuası, Yıl IV, Sayı 56, 1334 (1918), s. 1112 - 1116.

⁴² Bk.: Sicilli Kavanin, Cild 16, s. 341.

böylece hazırlanacak dosyayı Maarif Nezaretine yollar. Nezaret Müzei Hümayun Umum Müdürünün de mütalaasını alır. Yıkılacak yapı «fevkalade-i mahsusa»ya sahipse Müze İdaresi tekrar yerinde araştırma ve inceleme yapar. Bütün bu muameleler bitmeden yapı yıkılırsa bunu yapanlar «mesulolurlar» (M. 4). Nizamnâme bu kesin şarta bir istisna koyarak yıkılacak yapının «mail-i indihamı» dolayısı ile «civardaki emlâk yakın bir tehlikeye maruz» kaldığı için 3. ve 4. cü maddelerdeki işlemlerin yapılması imkânı yoksa, yalnız nakış ve yazıların çıkartılması ya da fotoğrafının alınmasından sonra yıkımın yapılabileceğini belirtmektedir (M.5). Yıkılan yapılardan çıkartılan nakış v.s. Vilâyet müzelerine veya gerekirse İstanbul Müzesine konur (M.6).

Muhafaza-i Âbidat Nizamnâmesinde taşınmaz eski eserlerin korunması hakkında minimum bir prensip vardır. Esas amaç AAN'deki eksik hükümler dolayısı ile özellikle taşrada sık sık yıktırılan anıtsal yapıların, bundan böyle usulüne uygun olarak ve hiç olmazsa uzun süren bir izin alınma işleminden sonra ortadan kaldırılmalarını sağlamak olmalıdır. Böylece hiç değilse uzmanlarca hazırlanan rapordan ve gene onlar tarafından anıtın üzerinden çıkarılan —ya da kopda edilen— süs, kitabe vs.'nin kurtarılmasından sonra anıt yıkılacaktır. Nizamnâmede, bu cins anıtların «yıkılmaktan korunması» hükmü yoktur ve Muhafaza-i Âbidat adı, muhtevaya yakışmamaktadır. Eski eserler, sevgisinin pek az olduğu taşralarda işbilir «imarıcı» yöneticilerin «müze memurunu» ikna ederek bu yolla pek çok anıtı tahrip ettikleri gerçektir ve örnekler sayılmıyacak kadar fazladır. 18 Kânûn-ı sani 1330/31.1.1915 yılında, bu Nizamnâme bir muvakkat kanunla tamamlanmış⁴³ ve yıkımına karar verilen anıtların arsaları ile birlikte «Nizamnâme ahkâmına riayet edilmek» kaydıyla belediyelere, bunun olmadığı yerlerde ise vilâyetlere bırakılması sağlanmıştır. 1936 yılına kadar uygulanan bu Kanun da, her zaman malî imkânsızlıklardan yakınan belediyelerin pek işine yaramış olmalıdır.

21 Mayıs 1333/21.V.1917 tarihinde, savaşın çeşitli acıları arasında, 19 Numaralı Tezkire-i Sâmiye mucibince kurulan «Muhafaza-i Âsar-ı Atika Encümen-i Dairesi» şüphesiz olumlu bir adım sayılmak gerektir. Encümen ilk iş olarak İstanbul'da günden güne yokolmakla bulunan taşınmaz eski eserleri tespit ile işe başlamış-

⁴³ «Esvar ve Kıla-i Atikadan Belediyelerle Vilâyete Terk Olunacak Yerler Hakkında Kanun» (Layiha Hükümetçe 26 Teşrinievvel 1328'de tanzim ve muvakkaten meriyete vaz ve Meclis-i Umumice 11.1.1330'da aynen kabul edilmiştir. Sicilli Kavanin, Cild 16, s. 648).

tır.⁴⁴ Bu eserlerin her türlü bilimsel araştırması yapılacak, fotoğrafları çekilecek ve arşive konacaktı. Bir çeşit «liste» usulünün uygulanmak istendiği anlaşılmaktadır. Muhafaza-i Âbidat Nizamnamesinin uygulanmasında da Encümen büyük ölçüde söz sahibi idi.⁴⁵ Encümen, Cumhuriyet Devrinde de çalışmaya devam etmiştir.⁴⁶ Üyeleri olan ülkücü bilginlerin himmeti ile pek hayırlı işler yaptıysa da, EEH'un bir bütün halinde kurulamaması, Encümen çalışmalarını bir hayli aksatmıştır.

1909 tarihinde *Topkapı Sarayının* bir Müze haline getirilmesi için önemli çalışmalar yapılmış ve hazırlanan raporlar ancak ileride, Cumhuriyet devrinde meyvasını vermiştir.⁴⁷

25 Haziran 1335/25.VI.1917 tarihinde kurulan *Âsar-ı Nakşiye Müzesi*⁴⁸ ile resim sanatının da bir ölçüde müzecilik içine girmesi sağlanmış, kurulan bir *Âsar-ı Nakşiye Tetkik Encümenine* Müzeye kabul edilecek eserleri seçme yetkisi verilmiş, Müzedeki eserlerin hiç bir şekilde dışarıya çıkarılmamaları hükme bağlanmıştır. Bu Müze de bugünkü *Resim ve Heykel Müzesinin* temeli olmuştur.

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devletinde, çöküşün yaklaştığı sıralarda konumuzla ilgili önemli gelişmeler vardır. Ancak bu gelişme, daha önce de söylediğimiz gibi yalnız birkaç aydının eseridir ve o yüzden, özellikle taşınmaz eski eserlerin tahribi ve yurt dışına yapılan kaçakçılık büyük ölçüde sürüp gitmiştir. Özel «irade-i seniyele» yurt dışına önemli eserler kaçırılmış,⁴⁹ hükümet bir aralık Müze eşyasını bir milyon Osmanlı altınına Alman İmparatoruna terhin etmiştir.⁵⁰ Bütün bu bilgisizlik tezahürleriyle, ağabeyi Os-

⁴⁴ *Meclis-i Vükelâ Kararı ile Müteşekkil Muhafaza-i Âsar-ı Atika Encümeni Daimisi -Bir Senelik Mesâisine Dair Rapor-* Darülhilafetülaliye 1336... Ayrıca bk. : OGAN, Aziz : *Halil Edhem - Halil Edhem Hatıra Kitabı*, Cilt II, Ankara 1948, s. 95 - 96.

⁴⁵ KUNTER, Halim Baki : *Üstad Halil Edhem - Ay. Eser.* s .111 vd.'da Nizamname uygulanmasında Sinan Paşa ve Ebulfazl Camilerinin Yıkımı dolayısıyla Encümenin ne kadar titiz hareket ettiğini anlatır.

⁴⁶ Encümenin sona eriş tarihi tespit edilememiştir.

⁴⁷ Bk. OGAN, s. 91.. Ayrıca bk. : *Meclis-i Vükelâ Kararı ile Müteşekkil Muhafaza-i Âsar-ı Atika Encümeni Daimisi - Topkapı Saray-ı Hümayununun Tamiratı Münasebeti ile Encümenin Hükümet-i Seniyenin Nazar-ı Dikkatine Arz Eylediği Rapor Suretidir.* 10 Teşrin-i Evvel 1333, Darülhilafetülaliye 1337.

⁴⁸ Bk. Sicilli Kavanin, Cilt 16, s. 784.

⁴⁹ Msl, Avusturyalıların Efes'te yaptıkları ilk kazı sırasında ve Almanların Asur kazısı sırasında pek önemli eserler resmen yurt dışına çıkarıldı. Bk. YANIKOĞLU, Bilâl Aziz : *Halil Edhem - Halil Edhem Hatıra Kitabı* Cilt II, Ankara 1948, s. 62 - 64.

⁵⁰ YANIKOĞLU, *Ay. Eser.*, s. 64 - 65.

man Hamdi Beyin ölümünden sonra Müze-i Hümayûn Umum Müdürü olan *Halil Edhem Bey* (1861-1938) büyük bir feragatle mücadele etmiştir. Hiç duraklamadan denilebilir ki, bu devrede Türkiye'de eski eserler sevgisini tek başına bu büyük bilgin temsil etmiş ve mücadelesinin meyvalarını Cumhuriyet devrine bizzat kendisi getirmiştir. *Halil Edhem Eldem*, ümitsizliklerle dolu bir zamanda bile «*İstanbul Âsar-ı Atika Muhibleri*» Cemiyetini kurmuş,⁵¹ Müzeyi geliştirmiş, Muhafaza-i Âsar-ı Atika Encümenini kurup yönetmiş, yurt dışına kaçırılan eski eserlerin usta bir dedektif titizliği ile peşine düşmüş ve bunların bir bölümünü de kurtarmayı başarmıştır.⁵²

Makalemizin Asıl Konusunu Teşkil Edecek Olan Bölümü Derginin Gelecek Sayısında Yayınlanacaktır.

⁵¹ OGAN, 94 - 95. Cemiyetin Kuruluş Tarihi : 12 Şubat 1326/27.II.1911.

⁵² Msl., Efes kazısı esnasında kaçırılan eserlerin bir bölümünü geri getirtmeyi başarmıştır. YANIKOĞLU, 63... Ayrıca bk. : MANSEL, *Halil Edhem ve Sard Eserleri*, «Halil Edhem Hatıra Kitabı» Cilt II, s. 1 - 12.